अभिनवगुप्तप्रणीतः तन्त्रालोकः
THE TANTRĀLOKA OF ABHINAVAGUPTA

अभिनवगुप्तप्रणीतः

तन्त्रालोकः

जयरथकृतविवेकव्याख्योपेतः

सम्पादकौ
डा० रामचन्द्र द्विवेदी
डा० नवजीवन रस्तोगी

ग्रंथाङ्कः ८
आह्निकानि ३५–३७

अनुक्रमणीद्वयोपबृंहितानि

मोतीलाल बनारसीदास
दिल्ली वाराणसी पटना मद्रास

THE TANTRĀLOKA OF ABHINAVAGUPTA

with the Commentary of Jayaratha

Edited by
Dr. R. C. DWIVEDI
and
Dr. NAVAJIVAN RASTOGI

VOLUME VIII
Sanskrit Text: Chapters XXXV-XXXVII

with
Two Indexes of Quotations & Verses

MOTILAL BANARSIDASS
Delhi Varanasi Patna Madras

मो ती ला ल ब ना र सी दा स
मुख्य कार्यालय : बंगलो रोड, जवाहर नगर, दिल्ली ११० ००७
शाखाएँ : चौक, वाराणसी २२१ ००१
अशोक राजपथ, पटना ८०० ००४
१२० रायपेट्टह हाई रोड, मैलापुर, मद्रास ६०० ००४

प्रथम संस्करण : श्रीनगर (KSTS), १९१८-१९३८
परिवर्धित संस्करण : दिल्ली, १९८६

ISBN: 81-208-0248-9 (Cloth)
ISBN: 81-208-0257-8 (Paper)

मूल्य : रु० ८०० (सजिल्द) रु० ६०० (अजिल्द) (सम्पूर्ण, ८ भागों में)

नरेन्द्रप्रकाश जैन, मोतीलाल बनारसीदास, दिल्ली ७ द्वारा प्रकाशित तथा जैनेन्द्रप्रकाश जैन, श्री जैनेन्द्र प्रेस, ए-४५, फेज-१, नारायणा, नई दिल्ली २८ द्वारा मुद्रित।

विषयानुक्रमणिका

(Table of Contents)

पंचत्रिंशमाह्निकम्

षट्त्रिंशमाह्निकम्

सप्तत्रिंशमाह्निकम्

अथ

श्रीतन्त्रालोके

श्रीमन्महामाहेश्वराचार्याभिनवगुप्तविरचिते
श्रीजयरथकृतविवेकाख्यटीकोपेते

पञ्चत्रिंशमाह्निकम् ।

यः किल तैस्तैर्भेदैरशेषमवतार्य मातृकासारम् ।
शास्त्रं जगदुद्धर्ता जयति विभुः सर्ववित्कोपः ॥

इदानीं सर्वशास्त्रैकवाक्यतावचनद्वारा द्वितीयार्धेन सर्वागमप्रामाण्यं प्रतिपादयितुं प्रतिजानीते

अथोच्यते समस्तानां
शास्त्राणामिह मेलनम् ।

तत्र आगमस्यैव तावत् साधारण्येन लक्षणमाह

इह तावत्समस्तोऽयं
व्यवहारः पुरातनः ॥ १ ॥

प्रसिद्धिमनुसन्धाय
सैव चागम उच्यते ।

इह तावत् पुरातनीं प्रसिद्ध्यन्तरानुन्मूलितत्वेन चिरतरं प्ररूढां प्रसिद्धिमनुसन्धाय समस्तोऽयं व्यवहारः सर्वे एव तथा व्यवहरन्तीत्यर्थः । सैव च प्रसिद्धिरागम उच्यते तच्छब्दव्यवहार्या भवेदित्यर्थः । यदुक्तं

'प्रसिद्धिरागमो लोके············ ।'

इति ॥

'पश्यन्नेकमदृष्टस्य दर्शने तददर्शने ।
अपश्यन्कार्यमन्वेति विनाप्याख्यातृभिर्जनः ॥'

इत्यादिनयेन अन्वयव्यतिरेकाभ्यां साध्यसाधनभावमवगम्य सर्वे एव व्यवहर्तारस्तथा तथा व्यवहरन्तीति प्रसिद्धिमनुसन्धाय सर्वोऽपि अयं व्यवहार इति किमुक्तमित्याशङ्क्य आह

अन्वयव्यतिरेकौ हि
प्रसिद्धेरुपजीवकौ ॥ २ ॥
स्वायत्तत्वे तयोर्व्यक्ति-
पूगे किं स्यात्तयोर्गतिः ।

प्रसिद्धे हि वस्तुनि अन्वयव्यतिरेकयोः साध्यसाधनसम्बन्धाधिगमनिबन्धनत्वं भवेत् , अन्यथा स्वातन्त्र्येण तावेव यदि निश्चायकौ स्यातां, तत् प्रतिव्यक्तिभावित्वादेकैकविषयाश्रयस्ताभ्यामविनाभावावसायः स्यात् ; नच एवमिति तत्रापि प्रसिद्धिरेव मूलम् । तथाच धूमे दहनान्वयव्यतिरेकानुवर्तिनि तद्विशेषाः पाण्डिमादयस्तथाभावेऽपि प्रसिद्ध्यभावादविनाभावितया अनुसन्धातुं न शक्यन्ते इति ॥

न केवलमनुमाने एव प्रसिद्धिर्निबन्धनं, यावत् प्रत्यक्षेऽपीत्याह

प्रत्यक्षमपि नेत्रात्म-
दीपार्थादिविशेषजम् ॥ ३ ॥
अपेक्षते तत्र मूले
प्रसिद्धिं तां तथात्मिकाम् ।

इन्द्रियादिसामग्रीजन्यं प्रत्यक्षमपि तत्र इन्द्रियादिरूपे मूले तथात्मिकां ताद्रूप्यावमर्शमयीं तां सर्वव्यवहारनिबन्धनभूतां प्रसिद्धिमपेक्षते तां विना इन्द्रियादिप्रेरणाभावे न किञ्चित् सिध्येदित्यर्थः ॥

एतदेव व्यतिरेकद्वारेण व्यनक्ति

अमितःसंवृते जात
एकाकी क्षुधितः शिशुः ॥४॥
किं करोतु किमादत्तां
केन पश्यतु किं व्रजेत् ।

तदहर्जातो हि बालः सर्वतो नानाविधार्थसार्थसंवलिते स्थाने क्षुधितः साकाङ्क्षोऽपि एकाकी अप्राप्तपरोपदेशः किं करोतु विना स्वावमर्शात्मिकां प्रसिद्धिं नियतविषयहानादानव्यवहारो बालस्य न स्यादित्यर्थः ॥

न अत्र अन्यथासिद्धेः प्रसिद्धिरुपयुज्यते इत्याह

ननु वस्तुशताकीर्णे
स्थानेऽप्यस्य यदेव हि ॥ ५ ॥
पश्यतो जिघ्रतो वापि
स्पृशतः संप्रसीदति ।
चेतस्तदेवादाय द्राक्
सोऽन्वयव्यतिरेकभाक् ॥ ६ ॥

तदहर्जातस्य हि बालस्य प्राथमिक्यां प्रवृत्तौ वस्तुशताकीर्णेऽपि स्थाने यदेव चक्षुरादिगोचरतामुपगतं सत् चेतःप्रसादाधायि, तदेव आदेयमर्थादितरत्तु हेयम् । अनन्तरं तु द्राक् पौनःपुन्येन असावन्वयव्यतिरेकभागभ्यासातिशयोपनतोऽन्वयव्यतिरेकमूलोऽस्य व्यवहार इत्यर्थः ॥ ६ ॥

ननु चेतःप्रसादोऽपि कुतस्त्य इति साङ्कोशमुपदिशति

हन्त चेतःप्रसादोऽपि
योऽसावर्थविशेषगः ।
सोऽपि प्राग्वासनारूप-
विमर्शपरिकल्पितः ॥ ७ ॥
न प्रत्यक्षानुमानादि-
बाह्यमानप्रसादजः ।

ननु चेतःप्रसादो हि तत्कालोल्लसितविमर्शरूपं प्रतिभामात्रमिति प्राग्वासनारूपेण विमर्शेन परिकल्पित इति किमुक्तमित्याशङ्क्य आह

प्राग्वासनोपजीव्येतत्
प्रतिभामात्रमेव न ॥ ८ ॥
न मृदभ्यवहारेच्छा
पुंसो बालस्य जायते ।

एतत् चेतःप्रसन्नत्वं प्राग्वासनानुरोधि एव न पुनराकस्मिकं प्रतिभामात्रम् । एवं हि पुंसः कथञ्चिद्वृद्धिमुपेयुषो बालस्य स्तन्यादिवत् तत्त्वानभिसन्धानेन मृदभ्यवहारेच्छापि स्यात्; नच एवमिति अत्र विमर्शात्मा प्राग्वासनैव मूलम् । यत्तु बालादेर्मृद्भक्षणं, तत् जिघत्सामात्रपरिकल्पितमिति न कश्चित् दोषः ॥

ननु भवतु नाम विमर्शरूपप्राग्वासनापरिकल्पितश्चेतःप्रसादः, तावता तु प्रसिद्धेः कोऽवकाश इत्याशङ्क्य आह

प्राग्वासनोपजीवी चे-
द्विमर्शः सा च वासना ॥ ९ ॥
प्राच्या चेदागता सेयं
प्रसिद्धिः पौर्वकालिकी ।

ननु यदि प्राग्वासनैव चेतःप्रसादस्य निय-

न्धनं, सा च प्राच्या वासना यदि विमर्श एव; तत् सा इयमागता पौर्वकालिकी प्रसिद्धिः इदमेव अस्यास्तात्त्विकं रूपमित्यर्थः । यदुक्तं

'विमर्श आगमः सा सा प्रसिद्धिरविगीतिका ।'

इति ॥

ननु किं प्रसिद्ध्या, चेतःप्रसादमात्रनिबन्धन एव अस्तु व्यवहार इत्याशङ्क्य आह

नच चेतःप्रसत्त्यैव
सर्वो व्यवहृतिक्रमः ॥ १० ॥
मूलं प्रसिद्धिस्तन्मानं
सर्वत्रैवेति गृह्यताम् ।

नहि चेतःप्रसादमात्रेण सर्वो हानादानाद्यात्मा व्यवहारः सिद्ध्येत् तथात्वे हानादेरनिर्वाहात् । तत् सर्वत्र हानादानाद्यात्मनि व्यवहारे मूलभूता प्रसिद्धिरेव प्रमाणमिति गृह्यतां हठायातमेतदित्यर्थः । यदाहुः

'सजातीयप्रसिद्ध्यैव सर्वो व्यवहृतिक्रमः ।
सर्वस्याद्यो वासनापि प्रसिद्धिः प्राक्तनी स्थिता ॥'

इति ॥

ननु पूर्वपूर्ववृद्धोपजीवनजीवित एव सर्वो

व्यवहार इति स्थितम्। नच इयमनवस्था मूलक्षतिकारिणीति किं प्रसिद्धिनिबन्धनेनेत्याशङ्क्य आह

पूर्वपूर्वोपजीवित्व-
मार्गणे सा क्वचित्स्वयम् ॥११॥
सर्वज्ञरूपे ह्येकस्मि-
न्निःशङ्कं भासत पुरा।

पूर्वपूर्वोपजीवनमार्गणेऽपि सा प्रसिद्धिः कस्मिंश्चिदेकस्मिन् सर्वज्ञे पुरा परारूपायां प्राथमिक्यां भूमौ स्वयमनन्यापेक्षत्वेन निःशङ्कं सौक्ष्म्यादनुन्मिषिता भासते परापरामर्शात्मना प्रस्फुरतीत्यर्थः ॥

ननु एवं पूर्वपूर्वप्रसिद्ध्युपजीवनमात्रेण असर्वज्ञ एव समस्तोऽयमस्तु व्यवहारः, किं सर्वज्ञस्यापि परिकल्पनेनेत्याशङ्क्य आह

व्यवहारो हि नैकत्र
समस्तः कोऽपि मातरि ॥१२॥
तेनासर्वज्ञपूर्वत्व-
मात्रेणैषा न सिद्ध्यति।

नहि एकत्र कुत्रचिद्सर्वज्ञे प्रमातरि समस्तो व्यवहारः कोऽपि असर्वज्ञत्वादेव न कश्चिदित्यर्थः । अतश्च एषा प्रसिद्धिरसर्वज्ञपूर्वत्वेनैव न सिद्ध्यति समस्तव्यवहारसहिष्णुत्वमस्या न स्यादित्यर्थः ॥

ननु एवमपि असर्वज्ञवत् सर्वज्ञान्तरपूर्वत्वेनैव सर्वज्ञस्यापि प्रसिद्धिरस्तु, किं तत्र अस्या निष्टङ्केन भानेनेत्याशङ्क्य आह

बहुसर्वज्ञपूर्वत्वे
न मानं चास्ति किंचन ॥१३॥

मानं नास्तीति वैयर्थ्यादेः ॥

अतश्च एक एव पूर्णाहंपरामर्शमयः सर्वज्ञः परमेश्वरः समस्तप्रसिद्धिनिबन्धनभूत इत्याह

भोगापवर्गतद्धेतु-
प्रसिद्धिशतशोभितः ।
तद्विमर्शस्वभावोऽसौ
भैरवः परमेश्वरः ॥ १४ ॥

द्विधा च इयं परमेश्वरात् प्रवृत्ता लोकव्यवहारनिबन्धनमित्याह

ततश्चांशांशिकायोगा-
त्सा प्रसिद्धिः परम्पराम् ।
शास्त्रं वाश्रित्य वितता
लोकान्संव्यवहारयेत् ॥ १५ ॥

अंशांशिकेति देशकुलादिभेदात् लौकिकवैदिकादिभेदाद्वा । परम्परामिति मुखपारम्पर्यनिरूढिरूपाम् । शास्त्रमिति निबन्धनम् । विततेति अन्तरविगानाभावात् । यदुक्तं

लौकिकादिरहस्यान्तशास्त्रामर्शप्ररोहिणी ।
वक्त्रागमप्ररूढात्मा वागित्थं पारमेश्वरी ॥'

इति ॥ १५ ॥

ननु भवतु एवं, नियतागमपरिग्रहे तु किं निमित्तमित्याशङ्क्य आह

तथैवांशांशवात्सर्वे
व्यवहारधराजुषः ।
सन्तः समुपजीवन्ति
शैवमेवाद्यमागमम् ॥ १६ ॥
अपूर्णास्तु परे तेन
न मोक्षफलभागिनः ।

सन्त इति विवेकिनः। शैवमिति आद्यमिति च अनेन अस्य संपूर्णार्थाभिधायकत्वं प्रकाशितम् । यदाहुः

'तस्मात्संपूर्णसंबोधपराद्वैतप्रतिष्ठितम् ।
यः कुर्यात्सर्वतत्त्वार्थदर्शी स पर आगमः ॥'

इति । परे इति असन्तः। अपूर्णत्वमेव प्रपञ्चितं तेन न मोक्षफलभागिन इति ॥

ननु यदि एवं, तत् कृतं सर्वागमप्रामाण्यप्रतिपादनेनेत्याशङ्क्य आह

उपजीवन्ति यावत्तु
तावत्तत्फलभागिनः ॥ १७ ॥

तुशब्दो हेतौ । यावत्तावदिति परिमितम् । अत एव उक्तं तत्फलभागिन इति प्रतिनियतमेव अतः फलमासादयन्तीत्यर्थः, येन

'बुद्धितत्त्वे स्थिता बौद्धाः········· ।'

इत्यादि उक्तम् ॥ १७ ॥

ननु अविदितान्वयव्यतिरेकाद्बालस्य अस्तु प्रसिद्धिमात्रनिबन्धनत्वम्, विवेकिनस्तु कथमेवं स्यादित्याशङ्क्य आह

बाल्यापायेऽपि यद्भोक्तु-
मन्नमेष प्रवर्तते ।
तत्प्रसिद्धयैव नाध्यक्षा-
न्नानुमानादसम्भवात् ॥ १८ ॥

अबालस्यापि हि प्रमातुर्भोजनादौ प्रसिद्धि-मात्रनिबन्धनैव प्रवृत्तिः, यतस्तत्र न तावत् प्रत्यक्षं सम्भवति तस्य हि अन्नं विषयः, न तद्भोज्यत्वं तस्य ज्ञाने विकारकारित्वाभावात् , तत् कथमस्य विषयभावमप्राप्ते वस्तुनि प्रवर्तकत्वं स्यात् ; नापि अनुमानं तत् हि अन्वयव्यतिरेकमूलम् , तयोश्च प्रसिद्धिरेव निबन्धनमिति उक्तम् , तन्मूलभूतां प्रसिद्धिमपहाय कथमस्य एवंभावो भवेत् । यदभिप्रायेणैव

'लौकिके व्यवहारे हि सदृशौ बालपण्डितौ ।'

इत्यादि उक्तम् ॥ १८ ॥

निमित्तान्तरमपि अत्र किञ्चित् न न्याय्यमित्याह

नच काप्यत्र दोषाशा-
शङ्कायाश्च निवृत्तितः ।

क्षुधादिना हि कथंचित्पीडितोऽपि न अन्यत्र प्रवर्तते तावता क्षुधादिदोषनिवृत्तौ निश्चयायोगात् ॥

ननु यदि एवं, तत् प्रसिद्ध्या प्रवर्तमानस्यापि किमेवमाशङ्का न स्यादित्याशङ्क्य आह

प्रसिद्धिश्चाविगानोत्था
　प्रतीतिः शब्दनात्मिका ॥१९॥
मातुः स्वभावो यत्तस्यां
　शङ्कते नैष जातुचित् ।
स्वकृतत्ववशादेव
　सर्ववित्स हि शङ्करः ॥ २० ॥

प्रसिद्धिर्हि सततोदितत्वादविगानेन उल्लसिता स्वावमर्शात्मप्रतीतिरूपा प्रमातुः स्वभाव एवेति तस्यां प्रसिद्धौ परामर्शनक्रियाकर्तृत्वेन स्वकृतत्ववशादेव एष प्रमाता कदाचिदपि न शङ्कते विचिकित्सेत, यदसौ सर्ववित् शङ्कर एव वस्तुतस्तद्रूप एव असावित्यर्थः ॥ २० ॥

ननु एवं परमेश्वररूपतायामस्तु, अन्यथा पुनरेतत् कथं सङ्गच्छतामित्याशङ्क्य आह

यावत्तु शिवता नास्य
तावत्स्वात्मानुसारिणीम् ।
तावतीमेव तामेष
प्रसिद्धिं नाभिशङ्कते ॥ २१ ॥
अन्यस्यामभिशङ्की स्या-
द्भूयस्तां बहु मन्यते ।

तावतीमेवेति परिमिताम् । अन्यस्यामिति परकीयायाम् । भूय इति अत्यर्थम् । तामिति स्वात्मानुसारिणीं प्रसिद्धिम् । बहु मन्यते इति अव्यभिचारित्वात् ॥

ननु यदि एवं, तत् कथं शैवमेव आगमं सन्तः समुपजीवन्तीत्युक्तमित्याशङ्क्य आह

एवं भाविशिवत्वोऽमूं
प्रसिद्धिं मन्यते ध्रुवम् ॥ २२ ॥

एवमिति स्वप्रसिद्धिवत् । अमूमिति प्रक्रान्तां शैवीम् ॥ २२ ॥

ननु शैवबौद्धादिभिदा बहुधा इयं प्रसिद्धिरिति कस्मादवश्यभाविशिवत्वस्य शैवीमेव प्रसिद्धिं प्रति बहुमान इत्याशङ्क्य आह

एक एवागमश्चायं
विभुना सर्वदर्शिना ।
दर्शितो यः प्रवृत्ते च
निवृत्ते च पथि स्थितः ॥२३॥

प्रवृत्ते इति कर्मादिरूपे। निवृत्ते इति ज्ञानैकरूपे ॥ २३ ॥

ननु यदि एक एव अयमागमो विभुना दर्शितः, तत् धर्मादेश्चतुर्वर्गस्य प्रतिशास्त्रं स्वरूपतः फलतश्च वैचित्र्ये किं निमित्तमित्याशङ्क्य आह

धर्मार्थकाममोक्षेषु
पूर्णापूर्णादिभेदतः ।
विचित्रेषु फलेष्वेक
उपायः शाम्भवागमः ॥ २४ ॥

ननु एवमेककर्तृकत्वे अस्य विचित्रोऽयमुपदेशः किं न परस्परस्य विरुध्येदित्याशङ्क्य आह

तस्मिन्विषयवैविक्त्या-
द्विचित्रफलदायिनि ।

चित्रोपायोपदेशोऽपि
न विरोधावहो भवेत् ॥ २५ ॥

तस्मिन्नेकेनैव शम्भुना प्रणीतेऽपि आगमे विचित्राणां धर्मादीनामुपायानामुपदेशो देशकालाधिकार्यादिविषयभेदमाश्रित्य विचित्रफलदातृत्वात् न विरोधावहो भवेदप्रामाण्यकारणतां न यायादित्यर्थः ॥ २५ ॥

ननु बुद्धार्हत्कपिलप्रभृतीनाप्तानपहाय शम्भुनैव इदं सर्वं प्रणीतमित्यत्र किं प्रमाणमित्याशङ्क्य आह

लौकिकं वैदिकं साङ्ख्यं
योगादि पाञ्चरात्रकम् ।
बौद्धार्हतन्यायशास्त्रं
पदार्थक्रमतन्त्रणम् ॥ २६ ॥
सिद्धान्ततन्त्रशाक्तादि
सर्वं ब्रह्मोद्भवं यतः ।
श्रीस्वच्छन्दादिषु प्रोक्तं
सद्योजातादिभेदतः ॥ २७ ॥

यतः सर्वं लौकिकादि शम्भोरेव सद्योजा-

तादिभेदेन ब्रह्मभ्यो वक्त्रेभ्यः समुद्भूतमिति श्रीस्वच्छन्दादिषु शास्त्रेषु प्रोक्तमिति वाक्यार्थः । यदुक्तं तत्र

'अदृष्टविग्रहायातं शिवात्परमकारणात् ।
ध्वनिरूपं सुसूक्ष्मं तु सुशुद्धं सुप्रभान्वितम् ॥
तदेवापररूपेण शिवेन परमात्मना ।
मन्त्रसिंहासनस्थेन पञ्चमन्त्रमहात्मना ॥
पुरुषार्थं विचार्याशु साधनानि पृथक् पृथक् ।
लौकिकादिशिवान्तानि परापरविभूतये ।
तदनुग्रहयोग्यानां स्वे स्वे विषयगोचरे ॥
अनुष्टुब्छन्दसा बद्धं कोट्यर्बुदसहस्रधा ।' (८।२१)

इति, तथा

'लौकिकं देवि विज्ञानं सद्योजाताद्विनिर्गतम् ।
वैदिकं वामदेवात्तु आध्यात्मिकमघोरतः ॥
पुरुषाच्चातिमार्गाख्यं निर्गतं तु वरानने ।
मन्त्राख्यं तु महाज्ञानमीशानात्तु विनिर्गतम् ॥' (११।४५)

इति, तथा

'धर्मेणैकेन देवेशि बद्धं ज्ञानं हि लौकिकम् ।
धर्मज्ञाननिबद्धं तु पाञ्चरात्रं च वैदिकम् ॥
बौद्धमारहतं चैव वैराग्येणैव सुव्रते ।
ज्ञानवैराग्यसंबद्धं साङ्ख्यज्ञानं हि पार्वति ॥
ज्ञानं वैराग्यमैश्वर्यं योगज्ञाने प्रतिष्ठितम् ।
अतीतं बुद्धिभावानामतिमार्गं प्रकीर्तितम् ॥
लोकातीतं च तज्ज्ञानमतिमार्गमिति स्मृतम् ।' ११।१८२

इति ॥ २७ ॥

ननु यदि एवं शैवबौद्धादिरेव आगमः, तत् बौद्धादिशास्त्रवर्तिनां शिवशास्त्रोन्मुख्ये कस्मात् लिङ्गोद्धारादि संस्कारान्तरमपि उक्तमित्याशङ्कां दृष्टान्तोपदर्शनेन उपशमयति

यथैकत्रापि वेदादौ
तत्तदाश्रमगामिनः ।
संस्कारान्तरमत्रापि
तथा लिङ्गोद्धृतादिकम् ॥२८॥

संस्कारान्तरमिति अर्थादुक्तम् ॥ २८ ॥

ननु एवमपि शिवादेव यदि अखिलमिदं शास्त्रमुदितं, तत् शैवपाञ्चरात्रादिभ्योऽपि कस्मात् न शिवात्मकत्वमेव उदियादित्याशङ्कां दृष्टान्तीकृत्य दृष्टान्तपुरःसरीकारेण आह

यथा च तत्र पूर्वस्मि-
न्नाश्रमे नोत्तराश्रमात् ।
फलमेति तथा पाञ्च-
रात्रादौ न शिवात्मताम् ॥२९॥

तत्रेति एकत्र वेदादौ । पूर्वस्मिन्नाश्रमे इति

अर्थात् स्थितः। उत्तराश्रमादिति गार्हस्थ्यादेः॥

तदेवमेक एव अयमीश्वरप्रणीत आगमः, यत्र इदं लौकिकशास्त्रात्प्रभृति सर्वं विश्रान्तमित्याह

एक एवागमस्तस्मा-
त्तत्र लौकिकशास्त्रतः ।
प्रभृत्यावैष्णवाद्बौद्धा-
च्छैवात्सर्वं हि निष्ठितम् ॥३०॥

ननु एवंविधस्य अपि अस्य आगमस्य किमुपेयमित्याशङ्क्य आह

तस्य यत्तत् परं प्राप्यं
धाम तत् त्रिकशब्दितम् ।

ननु

'यत्रोदितमिदं चित्रं विश्वं यत्रास्तमेति च ।
तत् कुलं विद्धि सर्वज्ञ शिवशक्तिविवर्जितम् ॥'

इत्यादिदृशा कुलस्यैव सर्वविश्रान्तिधामत्वमुक्तम्, तत् किमेतदभिधीयते इत्याशङ्क्य आह

सर्वाविभेदानुच्छेदात्
तदेव कुलमुच्यते ॥ ३१ ॥

यथोर्ध्वाधरताभाक्सु
देहाङ्गेषु विभेदिषु ।
एकं प्राणितमेवं स्यात्
त्रिकं सर्वेषु शास्त्रतः ॥ ३२ ॥
श्रीमत्कालीकुले चोक्तं
पञ्चस्रोतोविवर्जितम् ।
दशाष्टादशभेदस्य
सारमेतत्प्रकीर्तितम् ॥ ३३ ॥
पुष्पे गन्धस्तिले तैलं
देहे जीवो जलेऽमृतम् ।
यथा तथैव शास्त्राणां
कुलमन्तः प्रतिष्ठितम् ॥ ३४ ॥

तत् त्रिकमेव हि सर्वत्र देशकालादावविभेदस्य अनुच्छेदात् संविदद्वयमयतयैव अवभासते। 'कुल संस्त्याने' इतिधात्वर्थानुगमात् कुलमुच्यते तथा व्यवह्रियते इत्यर्थः। एतदेव दृष्टान्तपुरःसरमुपपादयति यथेत्यादिना । न केवलमेतत् युक्तित एव सिद्धं, यावदागमतोऽपीत्याह श्रीमदित्यादि ॥ ३४ ॥

प्रकृतमेव उपसंहरति

तदेक एवागमोऽयं
चित्रश्चित्रेऽधिकारिणि ।

चित्र इत्यत्र निमित्तमाह चित्रेऽधिकारिणीति ॥

ननु कथमेकश्च अधिकारिभेदात् चित्रश्चेति संगच्छतां नामेत्याशङ्क्य आह

तथैव सा प्रसिद्धिर्हि
स्वयूथ्यपरयूथ्यगा ॥ ३५ ॥

स्वयूथ्यपरयूथ्यगतत्वेनापि हि सैव तथैकत्वेपि चित्रत्वात्मिका प्रसिद्धिः प्रवादः । नहि एवं कश्चित् त्वेव बौद्धादिरागमो य एकत्वेऽपि अधिकारिभेदात् न चित्र इति ॥ ३५ ॥

न केवलमत्र एकत्वं युक्तित एव सिद्धं, यावदागमतोऽपीत्याह

सांख्यं योगं पाञ्चरात्रं
वेदांश्चैव न निन्दयेत् ।
यतः शिवोद्भवाः सर्वे
इति स्वच्छन्दशासने ॥ ३६ ॥

ननु यदि सांख्यादयः सर्वे एव शिवोद्भवास्तदेषां शैवतयैव कस्मात् न प्रसिद्धिरित्याशङ्क्य आह

एकस्मादागमाच्चैते
खण्डखण्डा व्यपोद्धृताः ।
लोके स्युरागमास्तैश्च
जनो भ्राम्यति मोहितः ॥३७॥

व्यपोद्धृता इति कपिलसुगतादिभिः । मोहितो भ्राम्यतीति तत्तत्प्रणीततया परस्परविरुद्धार्थाभिधायकत्वं मन्वानो यथावस्तुदर्शी न स्यादित्यर्थः ॥ ३७ ॥

ननु यदि एक एव आगमस्तत् तुल्यप्रमाणशिष्टानां विकल्प इति नीत्या विकल्पोपपत्तेः किं विषयभेदेन कृत्यमित्याशङ्क्य आह

अनेकागमपक्षेऽपि
वाच्या विषयभेदिता ।
अवश्यमूर्ध्वाधरता-
स्थित्या प्रामाण्यसिद्धये ॥३८॥

अन्यथा नैव कस्यापि
प्रामाण्यं सिद्ध्यति ध्रुवम् ।

आनैक्येऽपि आगमानां प्रामाण्यसिद्ध्यर्थमूर्ध्वाधरतास्थित्या विषयभेदित्वमवश्यवाच्यं, नो चेत् कस्यापि आगमस्य परस्परप्रतीघातात् प्रामाण्यं न सिद्ध्येदेवेति निश्चयः । तेन कंचित् क्वचित् नियुङ्क्ते इत्यादिदृशा कस्यचिदेव अधिकारिणो नियतोपायोपदेशकं शास्त्रं प्रमाणमिति भावः ॥

ननु नित्यत्वाविसंवादाभ्यामेव आगमप्रामाण्यसिद्धौ किं विषयभेदाभेदवचनेनेत्याशङ्क्य आह

नित्यत्वमविसंवाद
इति नो मानकारणम् ॥ ३९ ॥

नो मानकारणमिति प्रत्यक्षादावनित्यत्वेऽपि प्रामाण्यवर्णनात्, आकाशादौ नित्यत्वेऽपि तदसंभवात्, स्वर्गाग्निहोत्रवाक्यादावविसंवादादर्शनेऽपि प्रामाण्याभ्युपगमात्, अस्ति कूपे जलमित्यादौ कदाचित् तद्दर्शनेऽपि प्रामाण्यानुपपत्तेः ॥ ३९ ॥

अभ्युपगम्य अपि आह

अस्मिन्नंशेऽप्यमुष्यैव
प्रामाण्यं स्यात्तथोदितेः ।

अस्मिन् नित्यत्वाविसंवादात्मनि प्रामाण्य-कारणभागेऽपि अभ्युपगम्यमाने तथाभावोपदे-शादमुष्य शैवस्यैव प्रामाण्यं स्यात् । वेदादेरपि शैवस्यैव सतो हि

'अन्तःसारविबोधैकपरवाङ्मयवर्णकः ।
अकृत्रिमपरावेशमूलसंस्कारसंस्कृतः ॥
शास्त्रार्थो लौकिकान्तोऽस्ति सप्तत्रिंशे परे विभौ ।'

इत्याद्युक्तयुक्त्या परादिदशाविश्रान्तौ नित्यत्वं

'..............नार्थवादः शिवागमः ।'

इत्यर्थवादवाक्यादावपि अविसंवादः सिद्ध्येत् ॥

ननु विसंवादे सत्यपि अर्थवादादिवाक्या-नामस्त्येव गत्यन्तरं, तत् किमनेनेत्याशङ्क्य आह

अन्यथाव्याकृतौ क्लृप्ता-
वसत्यत्वे प्ररोचने ॥ ४० ॥
अतिप्रसङ्गः सर्वस्या-
प्यागमस्यापबाधकः ।

अवश्योपेत्य इत्यस्मि-
न्मान आगमनामनि ॥ ४१ ॥

अन्यथाव्याकृताविति लक्षणादिना । कृताविति वाच्यस्यैव अर्थस्य । असत्यत्वे इति रोदनाद्युत्र इत्यादौ । प्ररोचने इति स्तुतिनिन्दादिना ॥४१॥

एवंहि कुतोऽयं नियमो यदेकस्मिन्नपि आगमे कस्यचिदेव वाक्यस्य अन्यथाव्याकरणादि, न अन्यस्येति भङ्गया सर्वस्यैव आगमस्य प्रामाण्यविप्रलोपः प्रसज्जेत्, तदागमप्रामाण्यं वा हातव्यम्, अस्मदुक्तयुक्तिसतत्त्वं वा ग्रहीतव्यं, न अन्तरावस्थेयमित्याह

अवश्योपेत्यमेवैत-
च्छास्त्रनिष्ठानिरूपणम् ।

एतदिति समनन्तरोक्तम् ॥

ननु सर्वागमानां तुल्येऽपि प्रामाण्ये कथं शैव एव आदरातिशय इत्याशङ्क्य आह

प्रधानेऽङ्गे कृतो यत्नः
फलवान्वस्तुतो यतः ॥ ४२ ॥
अतोऽस्मिन् यत्नवान् कोऽपि
भवेच्छंभुप्रचोदितः ।

तथाच आगमोऽपि एवमित्याह

तत्र तत्र च शास्त्रेषु
न्यरूप्यत महेशिना ॥ ४३ ॥
एतावत्याधिकारी यः
स दुर्लभ इति स्फुटम् ।

यदुक्तं

'सिद्धातन्त्रमिदं देवि यो जानाति समन्ततः ।
स गुरुर्दुर्लभः प्रोक्तो योगिनीहृदिनन्दनः ॥'

इति ॥

एतदेव गुरूपदेशप्रदर्शनपुरःसरमर्धेन उपसंहरति

इत्थं श्रीशम्भुनाथेन
ममोक्तं शास्त्रमेलनम् ॥ ४४ ॥

इत्थमुक्तेन प्रकारेण मम शास्त्रमेलनं मया शास्त्रं मेलितमित्यर्थः । नच एतत् स्वोपज्ञमिति श्रीशम्भुनाथेनोक्तमिति शिवम् ॥

निखिलागमार्थवीथीपथिकतया पृथुपदारोहः ।
पञ्चत्रिंशं व्यधृणोदाह्निकमेतज्जयरथाख्यः ॥

इति श्रीतन्त्रालोकविवेके शास्त्रसंमेलनं नाम
पञ्चत्रिंशमाह्निकम् ॥ ३५ ॥

अथ

श्रीतन्त्रालोके

षट्त्रिंशमाह्निकम् ।

अंशांशिकाक्रमेण स्फुटमवतीर्णं यतः समस्तमिदम् ।
शास्त्रं पूर्णाहन्तामर्शमयः शब्दराशिरवतु स वः ॥

इदानीं सर्वशास्त्रविश्रान्तिधाम्नः प्रक्रान्तस्य शास्त्रस्य आयातिक्रमं कथयितुमुपक्रमते

आयातिरथ शास्त्रस्य
कथ्यतेऽवसरागता ।

एतदेव आह

श्रीसिद्धादिविनिर्दिष्टा
गुरुभिश्च निरूपिता ।
भैरवो भैरवी देवी
स्वच्छन्दो लाकुलोऽणुराट् ॥१॥
गहनेशोऽब्जजः शक्रो
गुरुः कोट्यपकर्षतः ।

नवभिः क्रमशोऽधीतं
नवकोटिप्रविस्तरम् ॥ २ ॥
एतैस्ततो गुरुः कोटि-
मात्रात् पादं वितीर्णवान् ।
दक्षादिभ्य उभौ पादौ
संवर्तादिभ्य एव च ॥ ३ ॥
पादं च वामनादिभ्यः
पादार्धं भार्गवाय च ।
पादपादं तु बलये
पादपादस्तु योऽपरः ॥ ४ ॥
सिंहायार्धं ततः शिष्टा-
द्वौ भागौ विनताभुवे ।
पादं वासुकिनागाय
खण्डाः सप्तदश त्वमी ॥ ५ ॥
स्वर्गादर्धं रावणोऽथ
जह्ने रामोऽर्धमप्यतः ।
विभीषणमुखादपि
गुरुशिष्यविधिक्रमात् ॥ ६ ॥

खण्डैरेकान्नविंशत्या
विभक्तं तदभूत्ततः ।

अणुरनन्तः । अब्जजो ब्रह्मा । कोट्यपकर्षत इति भैरवेण हि नवापि कोट्योऽधीताः, भैरव्या अष्टौ, यावत् गुरुणा कोटिः । क्रमश इति भैरवात् भैरव्या, ततः स्वच्छन्देन, यावत् शक्रात् गुरुणेति । एतैरिति भैरवादिभिः । यदागमः

'भैरवाद्भैरवीं प्राप्तं सिद्धयोगीश्वरीमतम् ।
ततः स्वच्छन्ददेवेन स्वच्छन्दाल्लाकुलेन तु ॥
लकुलीशादनन्तेन अनन्ताद्गहनाधिपम् ।
गहनाधिपतेर्देवि देवेशं तु पितामहम् ॥
पितामहेन इन्द्रस्य इन्द्रेणापि बृहस्पतेः ।
कोटिह्रासाच्छ्रुतं सर्वैः स्वच्छन्दाद्यैर्महाबलैः ॥'

इति । पादं चतुर्थं भागं पञ्चविंशतिर्लक्षाणि । उभाविति अनेन पादाविति द्वित्वं प्राच्यपादसहभावप्रयुक्तमिति उक्तं भवति; अन्यथाहि द्विवचनादेव द्वित्वसिद्धावुभाविति अफलं भवेत् , गणना च विसंवदेत् । पादार्धमिति सार्धाणि द्वादश लक्षाणि । पादपादमिति सपादानि षट् लक्षाणि । अपरः पादपाद इति सपादषड्लक्षात्मैव । ततोऽर्धमिति सार्धद्वादशसहस्राधिकल-

क्षत्रयरूपम् । शिष्टादिति एवंरूपात् द्वितीयार्धात् । द्वौ भागाविति वक्ष्यमाणरावणापहृतसार्धशतद्वयोपेतषट्पञ्चाशत्सहस्राधिकलक्षप्रमाणद्वितीयार्धापेक्षया प्रथमार्धात् सप्तषष्ट्युपेतैकचत्वारिंशच्छताधिकलक्षपरीमाणावित्यर्थः । भागमिति त्र्यशीत्यधिकद्वापञ्चाशत्सहस्रात्मकं तृतीयमंशमित्यर्थः । सप्तदशेति प्राच्यैर्नवभिः खण्डैः सह । एषां च दिव्यविषयत्वमवद्योतयितुमेवमुपसंहारः । स्वर्गादर्धं जह्रे इति हठमेलापभङ्ग्या प्राप्तवानित्यर्थः । अत इति रावणापहृतादर्धात् । अर्धमिति सपादशताधिकाष्टसप्ततिसहस्रसंख्याकम् । गुरुशिष्यक्रमादिति सर्वशेषः । एकान्नविंशत्या खण्डैरिति प्राच्यैः सप्तदशभिः सह । अस्य च खण्डद्वयस्य भूलोकैकगोचरतां दर्शयितुं सप्तदशभ्यः पृथक्संख्यया निर्देशः । यदभिप्रायेणैव

'शेषं कुमारिकाद्वीपे भविष्यति गृहे······ ।'

इत्यादि उक्तम् । तदिति नवकोटिप्रविस्तरं सिद्धयोगेश्वरीमतम् । यदागमः

'तत्र बृहस्पतिः श्रीमांस्तस्मिन्व्याख्यामथारभे ।'

इत्यादि उपक्रम्य

'दक्षश्चण्डो हरिश्चण्डी प्रमथो भीममन्मथौ ।
शकुनिः सुमतिर्नन्दो गोपालोऽथ पितामहः ॥
श्रुत्वा तन्त्रमिदं देवि गता योगीश्वरीमतम् ।
कोटिमध्यात् स्फुटं तैस्तु पादमेकं दृढीकृतम् ॥
संवर्ताद्यैस्तु वीरेशैर्द्वौ पादौ चावधारितौ ।
वामनाद्यैर्वरारोहे ज्ञातं भैरवि पादकम् ॥
अवाप्यार्धं ततः शुक्रो बलिनन्दस्तदर्धकम् ।
सिंहस्तदर्धमेवं तु गरुडो लक्षमात्रकम् ॥
लक्षार्धं तु महानागः पातालं पालयन् प्रभुः ।
वासुकिर्नाम नागेन्द्रो गृहीत्वापूजयत्सदा ॥
तदा तस्य तु यच्छेषं तत्सर्वं दुष्टचेतसा ।
अपहृत्य गतो लङ्कां रावणो देवकण्टकः ॥'

इति,

'तदेवमागतं मर्त्ये भुवनाद्वासवस्य तु ।
पारम्पर्यक्रमायातं रावणेनावतारितम् ॥
ततो विभीषणे प्राप्तं तस्माद्दाशरथिं गतम् ।'

इति,

'खण्डैरेकोनविंशैस्तु प्रभिन्नं श्रवणार्थिभिः ।
नवकोट्यन्तगं यावत्सिद्धयोगीश्वरीमतम् ॥'

इति च । अत्र च लक्षमात्रमिति मात्रशब्देन लक्षार्धमिति असमांशवाचिना अर्धशब्देन च किंचिदधिकसंख्यास्वीकारः कटाक्षीकृतो यद्वद्योतनाय ग्रन्थकृता भागपरिकल्पनमेव कृतम् ॥

प्रतिखण्डं च अत्र अष्टखण्डत्वमस्तीत्याह

खण्डं खण्डं चाष्टखण्डं
प्रोक्तपादादिभेदतः ॥ ७ ॥

पादादीनेव निर्दिशति

पादो मूलोद्धारा-
वुत्तरवृहदुत्तरे तथा कल्पः ।
सांहितकल्पस्कन्दा-
वनुत्तरं व्यापकं त्रिधा तिस्रः ॥
देव्योऽत्र निरूप्यन्ते
क्रमशो विस्तारिणैव रूपेण ।
नवमे पदे तु गणना
न काचिदुक्ता व्यवच्छिदाहीने ॥

पादाद्याश्च एताः प्रतिनियतग्रन्थपरिमाणविषयाः पारिभाषिक्यः संज्ञाः । ननु तिस्रोऽपि देव्यस्त्रिधा चेदत्र प्रपञ्चात्मना रूपेण निरूप्यन्ते, तत् कस्मात् प्रत्येकं नवखण्डत्वं न उक्तमित्याशङ्क्य उक्तमनुत्तरं व्यापकमिति । अत एव उक्तं व्यवच्छिदाहीने नवमे पदे न काचित् गणना उक्तेति । यदागमः

'पादो मूलं तथोद्धार उत्तरं वृहदुत्तरम् ।
कल्पश्च संहिता चैव कथिता तव सुव्रते ॥
कल्पः स्कन्दं वरारोहे समासात्कथयामि ते ।
पादः शतार्धसंख्यातो मूलं च शतसंख्यया ॥
उद्धारं द्विगुणं विद्धि चतुर्धा तूत्तरं मतम् ।
अपरेयं वरारोहे अर्धाक्षरविवर्जिता ॥
एवमुत्तरतन्त्रं स्यात्कथितं मूलभैरवे ।
यदापरा वरारोहे षड्भिर्भागैर्विवर्जिता ॥
तदा वृहोत्तरं तु स्यादमृताक्षरवर्जनात् ।
अक्षराणां शतं नाम परिभाषा निगद्यते ॥
कल्पः सहस्रसंख्यातस्त्वपराया यशस्विनि ।
द्वाषष्टयैव च श्लोकानां सहस्राणि चतुर्दश ॥
तदा सा संहिता ज्ञेया सिद्धयोगीश्वरे मते ।
कल्पस्कन्दः पुराख्यातः कल्पाद्विगुणितो भवेत् ॥
एवं तन्त्रविभागस्तु मया ख्यातः सुविस्तरात् ।'

इति ॥ ९ ॥

ननु एतद्रामेण विभीषणात् प्राप्तं, तस्मात् पुनः किं कश्चिदाप न वेत्याशङ्क्य आह

रामाच्च लक्ष्मणस्तस्मात्
सिद्धास्तेभ्योऽपि दानवाः ।
गुह्यकाश्च ततस्तेभ्यो
योगिनो नृवरास्ततः ॥ १० ॥

यदागमः

'विभीषणेन रामस्य रामेणापि च लक्ष्मणे ।
लक्ष्मणेन तु ये प्रोक्तास्तेषां सिद्धिस्तु हीनता ॥
सिद्धेभ्यो दानवा हस्ता दानवेभ्यश्च गुह्यकैः ।
गुह्यकेभ्यो योगिभिश्च योगिभ्यश्च नरोत्तमैः ॥
संप्राप्तं भैरवादेशात्तपसोग्रेण भैरवि ।'

इति ॥ १० ॥

एवं श्रीसिद्धातन्त्रनिर्दिष्टमायातिक्रममभिधाय गुरुनिरूपितमपि अभिधातुमाह

तेषां क्रमेण तन्मध्ये
भ्रष्टं कालान्तराद्यदा ।
तदा श्रीकण्ठनाथाज्ञा-
वशात् सिद्धा अवातरन् ॥११॥
त्र्यम्बकामर्दकाभिख्य-
श्रीनाथा अद्वये द्वये ।
द्वयाद्वये च निपुणाः
क्रमेण शिवशासने ॥ १२ ॥
आद्यस्य चान्वयो जज्ञे
द्वितीयो दुहितृक्रमात् ।

स चार्धत्र्यम्बकाभिख्यः
संतानः सुप्रतिष्ठितः ॥ १३ ॥
अतश्चार्धचतस्रोऽत्र
मठिकाः संततिक्रमात् ।
शिष्यप्रशिष्यैर्विस्तीर्णाः
शतशाखं व्यवस्थितैः ॥ १४ ॥

अद्वये इति त्रिककुलादौ । अर्धेति दुहित्रपेक्षया । अर्धचतस्र इति अर्धेन चतस्रः सार्धास्तिस्र इत्यर्थः ॥ १४ ॥

ननु इह त्रैयम्बिकैव मठिका वक्तुं न्याय्या यद्द्वारा अस्य शास्त्रस्य आयातिः, किं मठिकान्तरव्यावर्णनेनेत्याशङ्क्य आह

अध्युष्टसंततिस्रोतः-
सारभूतरसाहृतिम् ।
विधाय तन्त्रालोकोऽयं
स्यन्दते सकलान्रसान् ॥ १५ ॥

एतदुपसंहरन्नन्यदवतारयति

उक्तायातिरुपादेय-
भावो निर्णीयतेऽधुना ।

इह आह्निकादाह्निकान्तरस्य परस्परमनुस्यूततां दर्शयितुमाद्यन्तयोरेकेन श्लोकेन पृथगुपसंहारोपक्रमयोरुपनिबन्धेऽपि सांप्रतं ग्रन्थान्ते तदाश्लेषमत्यन्तमवद्योतयितुमेकेनैव अर्धेन युगपत्तदुपनिबन्ध इति शिवम् ॥१५॥

अध्युष्टसंततिक्रमसंक्रान्तरहस्यसंप्रदायेन ।
षट्त्रिंशमाह्निकमिदं निरणायि परं जयरथेन ॥

इति श्रीतन्त्रालोकविवेके आयातिक्रमनिरूपणं
नाम षट्त्रिंशमाह्निकम् ॥ ३६ ॥

अथ

श्रीतन्त्रालोके

श्रीमन्महामाहेश्वराचार्याभिनवगुप्तविरचिते
श्रीजयरथकृतविवेकाख्यटीकोपेते

सप्तत्रिंशमाह्निकम् ।

यन्मयतयेदमखिलं परमोपादेयभावमभ्येति ।
भवभेदास्त्रं शास्त्रं जयति श्रीमालिनी देवी ॥

तदेवमुपक्रान्तस्यैव शास्त्रस्य उपादेयभावं निर्णेतुं प्रागुपजीवनेन पीठिकाबन्धमारचयति

उक्तनीत्यैव सर्वत्र
व्यवहारे प्रवर्तिते ।
प्रसिद्धावुपजीव्याया-
मवश्यग्राह्य आगमः ॥ १ ॥

इह सार्वत्रिके व्यवहारे प्रवर्तिते पञ्चत्रिंशाह्निकोक्तनीत्या प्रसिद्धावुपजीव्यायामागम एव अवश्यग्राह्यो न अन्यथा किंचित् सिद्ध्येत् ॥१॥

ननु लौकिकप्रमाणगोचरे वस्तुनि अस्तु

प्रसिद्धिनिबन्धना सिद्धिः, सकलप्रमाणागोचरे योगिनामपि अगम्ये शिवे तु कथमेवं स्यादित्याशङ्क्य आह

यथा लौकिकदृष्टयान्य-
फलभाक् तत्प्रसिद्धितः ।
सम्यग्व्यवहरंस्तद्व-
च्छिवभाक् तत्प्रसिद्धितः ॥२॥

अन्येति अदृष्टम् ॥ २ ॥

ननु एवमनेकप्रकारः प्रसिद्ध्यात्मा आगम इति कस्य तावदवश्यग्राह्यत्वमित्याशङ्क्य आह

तदवश्यग्रहीतव्ये
शास्त्रे स्वांशोपदेशिनि ।
मनाक्फलेऽभ्युपादेय-
तमं तद्विपरीतकम् ॥ ३ ॥
यथा खगेश्वरीभाव-
निःशङ्कत्वाद्विषं व्रजेत् ।
क्षयं कर्मस्थितिस्तद्व-
दशङ्काद्भैरवत्वतः ॥ ४ ॥

यदार्षे पातहेतूक्तं
तदस्मिन्वामशासने ।
आशुसिद्ध्यै यतः सर्व-
मार्षं मायोदरस्थितम् ॥ ५ ॥

तद्विपरीतमिति महाफलम् ॥ ५ ॥

एवंविधं च एतत् किमित्याशङ्क्य आह

तच्च यत्सर्वसर्वज्ञ-
दृष्टं

सर्वसर्वज्ञदृष्टमपि किं भवेदित्याशङ्कापुरःसरीकारेण तत्स्वरूपं दर्शयति

तच्चापि किं भवेत् ।
यदशेषोपदेशेन
सूयतेऽनुत्तरं फलम् ॥ ६ ॥

अत्र च अन्तरा श्लोकद्वयमन्यथा लिखितमधरे व्यत्ययेन न्याय्यमिति तत्रैव व्याख्यास्यामः ॥ ६ ॥

ननु को नाम अयमशेष उपदेशो येन तदेवंविधं स्यादित्याशङ्क्य आह

यथाधराधरप्रोक्त-
वस्तुतत्त्वानुवादतः ।

उत्तरं कथितं संवि-
त्सिद्धं तद्धि तथा भवेत् ॥७॥

यथा अत्र वैदिकाद्युक्तं क्रियादि वस्तुतत्त्व-मनूद्य प्रकृष्टं, तथा ज्ञानयोगादि स्वानुभवसिद्धमुक्तमिति ॥ ७ ॥

अत एव अधरशासनेषु असर्वज्ञप्रणीतत्वं निश्चीयते इत्याह

यदुक्ताधिकसंवित्ति-
सिद्धवस्तुनिरूपणात् ।
अपूर्णसर्ववित्प्रोक्ति-
र्ज्ञायतेऽधरशासने ॥ ८ ॥

ननु अधरशासनेषु अपि

'आत्मा ज्ञातव्यो मन्तव्यः ।'

इत्यादिदृशा ज्ञानादि उक्तमिति अत्र कस्माद्-सर्वज्ञप्रणीतत्वं ज्ञायते इत्युक्तमित्याशङ्क्य आह

ऊर्ध्वशासनवस्त्वंशो
दृष्ट्वापिच समुज्झिते ।
अधःशास्त्रेषु मायात्वं
लक्ष्यते सर्गरक्षणात् ॥ ९ ॥

समुज्झते इति तत्रैव प्ररोहाभावात्। सर्गरक्षणादिति लोकरक्षणात् हेतोरित्यर्थः ॥ ९ ॥

किंच अत्र प्रमाणमित्याशङ्क्य आह

श्रीमदानन्दशास्त्रादौ
　प्रोक्तं च परमेशिना ।
ऋषिवाक्यं बहुक्लेश-
　मध्रुवाल्पफलं मितम् ॥ १० ॥
नैव प्रमाणयेद्विद्वान्
　शैवमेवागमं श्रयेत् ।

ननु मन्वादिशास्त्रं यदि न ग्राह्यं, तत् किं न अयं सर्व एव आचारो भ्रश्येदित्याशङ्क्य आह

यदार्षे पातहेतूक्तं
　तदस्मिन् वामशासने ॥ ११ ॥
आशुसिद्ध्यै यतः सर्व-
　मार्षे मायोदरस्थितम् ।

पातहेतूक्तमिति पातहेतोः सुरादेरुक्तं वचनमित्यर्थः। पातकार्युक्तमिति तु स्पष्टः पाठः। मायोदरस्थितमिति लोकरक्षापरत्वात् ॥

ननु एवं कर्मस्थितिः किं न नश्येदित्याशङ्कां दृष्टान्तोपदर्शनपूर्वकमपाकरोति यथेत्यादिना

यथा खगेश्वरीभाव-
निःशङ्कत्वाद्विषं व्रजेत् ॥ १२ ॥
क्षयं कर्मस्थितिस्तद्व-
दशङ्काद्भैरवत्वतः ।

ननु भवतु एवं भैरवत्वापत्त्या, तावता तु तदागमस्य अवश्यग्राह्यत्वं कुतस्त्यमित्याशङ्क्य आह

अज्ञत्वानुपदेष्टृत्व-
संदष्टेऽधरशासने ॥ १३ ॥
एतद्विपर्ययाद्ग्राह्य-
मवश्यं शिवशासनम् ।
द्वावाप्तौ तत्र च श्रीम-
च्छ्रीकण्ठलकुलेश्वरौ ॥ १४ ॥
द्विप्रवाहमिदं शास्त्रं
सम्यङ्निःश्रेयसप्रदम् ।

प्राच्यस्य तु यथाभीष्ट-
भोगदत्वमपि स्थितम् ॥ १५ ॥
तच्च पञ्चविधं प्रोक्तं
शक्तिवैचित्र्यचित्रितम् ।
पञ्चस्रोत इति प्रोक्तं
श्रीमच्छ्रीकण्ठशासनम् ॥ १६ ॥
दशाष्टादशधा स्रोतः-
पञ्चकं यत्ततोऽप्यलम् ।
उत्कृष्टं भैरवाभिख्यं
चतुःषष्टिविभेदितम् ॥ १७ ॥

अज्ञत्वात् विपरीतोपदेष्टृत्वेन संदष्टे स्पृष्टे इत्यर्थः । तत्रेति शिवशासने । प्राच्यस्येति श्रीकण्ठस्य । पञ्चविधेति चिदादिभेदात् ॥ १७ ॥

अत्रैव पीठचतुष्टयात्मकत्वं निर्णेतुमाह

श्रीमदानन्दशास्त्रादौ
प्रोक्तं भगवता किल ।
समूहः पीठमेतच्च
द्विधा दक्षिणवामतः ॥ १८ ॥

मन्त्रो विद्येति तस्माच्च
मुद्रामण्डलगं द्वयम् ।

भगवता किल आगमे समूहशब्देन पीठं प्रोक्तमेवं परिभाषितमित्यर्थः । दक्षिणवामत इति शिवशक्तिरूपतयेत्यर्थः । मन्त्रो हि शिवस्वभावः, विद्या च शक्तिस्वभावेति । तस्मादिति मन्त्रविद्यात्मनः पीठद्वयात् ॥

एतदेव क्रमेण व्याचष्टे

मननत्राणदं यत्तु
मन्त्राख्यं तत्र विद्यया ॥ १९ ॥
उपोद्बलनमाप्यायः
सा हि वेद्यार्थभासिनी ।
मन्त्रप्रतिकृतिर्मुद्रा
तदाप्यायनकारकम् ॥ २० ॥
मण्डलं सारमुक्तं हि
मण्डश्रुत्या शिवाह्वयम् ।
एवमन्योन्यसंभेद-
वृत्ति पीठचतुष्टयम् ॥ २१ ॥

यतस्तस्माद्भवेत्सर्वं
　　पीठे पीठेऽपि वस्तुतः ।

उपोद्बलनमाप्याय इति । यत्सूत्रितं

'विद्याशरीरसत्ता मन्त्ररहस्यम्' । (शि० सू० २।३)

इति । वेद्यार्थभासिनीति शक्तिरूपत्वात् । मण्डलमिति मण्डं शिवाद्वयं सारं लातीत्यर्थः ॥

ननु यद्येवमेकं पीठं सर्वात्मकं, तत् किमेषां पृथगुपदेशोनेत्याशङ्क्य आह

प्रधानत्वात्तस्य तस्य
　　वस्तुनो भिन्नता पुनः ॥ २२ ॥
कथिता साधकेन्द्राणां
　　तत्तद्वस्तुप्रसिद्धये ।
प्रत्येकं तच्चतुर्धैवं
　　मण्डलं मुद्रिका तथा ॥ २३ ॥
मन्त्रो विद्येति च पीठ-
　　मुत्कृष्टं चोत्तरोत्तम् ।

प्रत्येकमिति ऐकैकश्येन । उत्तरोत्तरमुत्कृष्टमिति, तेन मण्डलपीठात् मुद्रापीठं, ततो मन्त्रपीठं, ततो विद्यापीठं चेति ॥

एतदेव प्रकृते विश्रमयति

विद्यापीठप्रधानं च
सिद्धयोगीश्वरीमतम् ॥ २४ ॥
तस्यापि परमं सारं
मालिनीविजयोत्तरम् ।

किंच अत्र प्रमाणमित्याशङ्क्य आह

उक्तं श्रीरत्नमालाया-
मेतच्च परमेशिना ॥ २५ ॥
अशेषतन्त्रसारं तु
वामदक्षिणमाश्रितम् ।
एकत्र मिलितं कौलं
श्रीषडर्धकशासने ॥ २६ ॥
सिद्धान्ते कर्म बहुलं
मलमायादिरूषितम् ।
दक्षिणं रौद्रकर्माढ्यं
वामं सिद्धिसमाकुलम् ॥२७॥
स्वल्पपुण्यं बहुक्लेशं
स्वप्रतीतिविवर्जितम् ।

मोक्षविद्याविहीनं च
　　विनयं त्यज दूरतः ॥ २८ ॥

रौद्रेति मारणोच्चाटनादि । स्वप्रतीतिः स्वानुभवः । विनयं तन्त्रप्रधानं शास्त्रम् ॥ २८ ॥

ननु अत्रापि शेषवृत्तौ कर्मादिबाहुल्यमपि उक्तं, तत् किमतेदुक्तमित्याशङ्क्य आह

यस्मिन्काले च गुरुणा
　　निर्विकल्पं प्रकाशितम् ।
मुक्तस्तेनैव कालेन
　　यन्त्रं तिष्ठति केवलम् ॥ २९ ॥

ननु स्रोतोऽन्तराणामेव किं रूपं येभ्योऽपि अस्य उत्कृष्टत्वादेवमुपादेयत्वं निरूपयितुं न्याय्यमित्याशङ्क्य आह

मयैतत्स्रोतसां रूप-
　　मनुत्तरपदाद्ध्रुवात् ।
आरभ्य विस्तरेणोक्तं
　　मालिनीश्लोकवार्तिके ॥ ३० ॥

जिज्ञासुस्तत एवेद-
मवधारयितुं क्षमः ।
वयं तूक्तानुवचन-
मफलं नाद्रियामहे ॥ ३१ ॥

एवमेतदर्थाभिधायकत्वादिदमस्मत्कृतमपि शास्त्रमुपादेयमेवेत्याह

इत्थं ददनायासा-
ज्जीवन्मुक्तिमहाफलम् ।
यथेप्सितमहाभोग-
दातृत्वेन व्यवस्थितम् ॥३२॥
षडर्धसारं सच्छास्त्र-
मुपादेयमिदं स्फुटम् ।

अनेन च अस्य ग्रन्थस्य

'इति सप्ताधिकामेनां त्रिंशतं यः सदा बुधः ।
आह्निकानां समभ्यस्येत्स साक्षाद्भैरवो भवेत् ॥
सप्तत्रिंशत्सु संपूर्णबोधो यद्भैरवो भवेत् ।
किं चित्रमणवोऽप्यस्य दृशा भैरवतामियुः ॥' (१।२८९)

इत्यादिना उपक्रान्तमेव महाप्रयोजनत्वं निर्वाहितम् ॥

इदानीमेतद्ग्रन्थाभिधाने स्वात्मनि योग्यतां प्रकाशयितुं सातिशयत्वप्रयोजकीकारेण देश-वंशदैशिकादिक्रममुद्दङ्क्ष्य स्वेतिवृत्तमभिधत्ते

षट्त्रिंशता तत्त्वबलेन सूता
यद्यप्यनन्ता भुवनावलीयम् ।
ब्रह्माण्डमत्यन्तमनोहरं तु
वैचित्र्यवर्जे नहि रम्यभावः ॥३३॥
भूरादिसप्तपुरपूर्णतमेऽपि तस्मिन्
मन्ये द्वितीयभुवनं भवनं सुखस्य ।
क्वान्यत्र चित्रगतिसूर्यशशाङ्कशोभि-
रात्रिन्दिवप्रसरभोगविभागभूषा॥३४
तत्रापिच त्रिदिवभोगमहार्घवर्ष-
द्वीपान्तरादधिकमेव कुमारिकाह्वम् ।

द्वितीयभुवनमिति भुवर्लोकः । तत्रेति द्वितीयभुवने । वर्षाणि इलावृतादीनि । द्वीपाः शाकादयः ॥

अधिकत्वमेव दर्शयति

यत्राधराधरपदात्परमं शिवान्त-
मारोढुमप्यधिकृतिः कृतिनामनर्घा३५

एतदेव व्यतिरेकद्वारेण उपपादयति

प्राक्कर्मभोगिपशुतोचितभोगभाजा
किं जन्मना ननु सुखैकपदेऽपि धाम्नि।
सर्वो हि भाविनि परं परितोषमेति
संभाविते ननु निमेषिणि वर्तमाने ३६

कन्याह्वयेऽपि भुव-
नेऽत्र परं महीयान्
देशः स यत्र
किल शास्त्रवराणि चक्षुः।
जात्यन्धसद्मनि न
जन्म न कोऽभिनिन्दे-
द्दिव्याङ्गनायितर-
विप्रमुखप्रकाशे ॥ ३७ ॥
निःशेषशास्त्र-
सदनं किल मध्यदेश-
स्तस्मिन्नजायत
गुणाभ्यधिको द्विजन्मा।

कोऽप्यत्रिगुप्त
    इति नामनिरुक्तगोत्रः
शास्त्राब्धिचर्वण-
    कलोद्यदगस्त्यगोत्रः ॥ ३८ ॥
तमथ ललितादित्यो
    राजा निजं पुरमानयत्
प्रणयरभसात् कश्मी-
    राख्यं हिमालयमूर्धगम् ।
अधिवसति यद्गौ-
    रीकान्तः करैर्विजयादिभि-
र्युगपदखिलं भोगासारं
    रसात् परिचर्चितुम् ॥ ३९ ॥
स्थाने स्थाने मुनिभिरखिलै-
    श्चक्रिरे यन्निवासा
यच्चाध्यास्ते प्रतिपद-
    मिदं स स्वयं चन्द्रचूडः ।

तन्मन्येऽहं समभिल-
षिताशेषसिद्धेर्नसिद्ध्यै
कश्मीरेभ्यः परमथ
पुरं पूर्णवृत्तेर्न तुष्ट्यै ॥४०॥
यत्र स्वयं शारदचन्द्रशुभ्रा
श्रीशारदेति प्रथिता जनेषु ।
शाण्डिल्यसेवारससुप्रसन्ना
सर्वं जनं स्वैर्विभवैर्युनक्ति ॥४१॥
नारङ्गारुणकान्ति
पाण्डुविकचह्लावदातच्छवि
प्रोद्भिन्नामलमातुलुङ्ग-
कनकच्छायाभिरामप्रभम् ।
केरीकुन्तलकन्दली-
प्रतिकृतिश्यामप्रभाभास्वरं
यस्मिञ्शक्तिचतुष्टयो-
ज्ज्वलमलं मद्यं महाभैरवम् ४२

त्रिनयनमहाकोपज्वा-
　लाविलीन इह स्थितो
मदनविशिखव्रातो
　मद्यच्छलेन विजृम्भते ।
कथमितरथा रागं
　मोहं मदं मदनज्वरं
विदधदनिशं कामा-
　तङ्कैर्वशीकुरुते जगत् ॥ ४३ ॥
यत्कान्तानां प्रणय-
　वचसि प्रौढिमानं विदत्ते
यन्निर्विघ्नं निधुवन-
　विधौ साध्वसं संधुनोति ।
यस्मिन् विश्वाः कलि-
　तरुचयो देवताश्चक्रचर्य-
स्तन्माद्वीकं सपदि
　तनुते यत्र भोगापवर्गौ ॥४४॥

उद्यद्गौराङ्कुरविक-
सितैः श्यामरक्तैः पलाशै-
रन्तर्गाढारुणरुचि-
लसत्केसरालीविचित्रैः ।
आकीर्णा भूः प्रति-
पदमसौ यत्र काश्मीरपुष्पैः
सम्यग्देवीत्रितयय-
जनोद्यानमाविष्करोति ॥४५॥
सर्वो लोकः कविरथ
बुधो यत्र शूरोऽपि वाग्मी
चन्द्रोद्द्योता मसृण-
गतयः पौरनार्यश्च यत्र ।
यत्राङ्गारोज्ज्वल-
विकसितानन्तसौषुम्नमार्ग-
ग्रस्तार्केन्दुर्गगनविमलो
योगिनीनां च वर्गः ॥ ४६ ॥

श्रीमत्परं प्रवर-
नाम पुरं च तत्र
यन्निर्ममे प्रवर-
सेन इति क्षितीशः ।
यः स्वप्रतिष्ठित-
महेश्वरपूजनान्ते
व्योमोत्पतन्नुद-
सृजत्किल धूपघण्टाम् ॥ ४७ ॥
आन्दोलनोदित-
मनोहरवीरनादैः
सा चास्य तत्सु-
चरितं प्रथयांबभूव ।
सद्वृत्तसारगुरु-
तैजसमूर्तयो हि
त्यक्ता अपि प्रभु-
गुणानधिकं ध्वनन्ति ॥ ४८ ॥

संपूर्णचन्द्रविम-
लद्युतिवीरकान्ता-
गाढाङ्गरागघन-
कुङ्कुमपिञ्जरश्रीः ।
प्रोद्धूतवेतसल-
तासितचामरौघै-
राज्याभिषेकमनिशं
ददती स्मरस्य ॥ ४९ ॥
रोधःप्रतिष्ठित-
महेश्वरसिद्धलिङ्ग-
स्वायंभुवार्चन-
विलेपनगन्धपुष्पैः ।
आवर्ज्यमानतनु-
वीचिनिमज्जनौघ-
विध्वस्तपाप्मसुनि-
सिद्धमनुष्यवन्द्या ॥ ५० ॥

भोगापवर्गपरिपूरणकल्पवल्ली
भोगैकदानरसिकां सुरसिद्धसिन्धुम् ।
न्यक्कुर्वती हरपिनाककलावतीर्णा
यद्भूषयत्यविरतं तटिनी वितस्ता ५१

तस्मिन् कुवेरपुरचारिसितांशुमौलि-
सांमुख्यदर्शनविरूढपवित्रभावे ।
वैतस्तरोधसि निवासममुष्य चक्रे
राजा द्विजस्य परिकल्पितभूरिसंपत् ५२

तस्यान्वये महति कोऽपि वराहगुप्त-
नामा बभूव भगवान् स्वयमन्तकाले ।
गीर्वाणसिन्धुलहरीकलिताग्रमूर्धा
यस्याकरोत् परमनुग्रहमाग्रहेण ॥५३॥

तस्यात्मजश्चुखलकेति जने प्रसिद्ध-
श्चन्द्रावदातधिषणो नरसिंहगुप्तः ।
यं सर्वशास्त्ररसमज्जनशुभ्रचित्तं
माहेश्वरी परमलंकुरुते स्म भक्तिः॥५४॥

तारुण्यसागरतरङ्गभरानपोह्य
वैराग्यपोतमधिरुह्य दृढं हठेन ।
यो भक्तिरोहणमवाप्य महेशचिन्ता-
रत्नैरलं दलयति स्म भवापदस्ताः ॥५५
तस्यात्मजोऽभिनवगुप्त इति प्रसिद्धः
श्रीचन्द्रचूडचरणाब्जपरागपूतः ।
माता व्ययूयुजदमुं किल बाल्य एव
दैवं हि भाविपरिकर्मणि संस्करोति॥५६

भोगः शरीरम् । निमेषिणीति क्षणक्षयिणीत्यर्थः । महीयस्त्वे शास्त्रचक्षुष्ट्वं हेतुः । नामनिरुक्तगोत्र इति अत्रिगोत्र इत्यर्थः । गोत्रनाम श्लिष्टतया निर्दिष्टम् । करैरिति हस्तरश्मिवाचकम् । परमिति अत्यर्थम् । अनेन च श्लोकद्वयेन अत्र निवासयोग्यत्वं दर्शितम् । स्वैर्विभवैर्युनक्तीति अनेन अत्र सर्वविद्याकरस्थानत्वं प्रकाशितम् । शक्तीति सिद्धाचतुष्कम् । तद्धि सितरक्तपीतकृष्णवर्णम् । विशिखव्रात इति शोषणादिः, तस्य हि रागादि कार्यम् । चक्रेति मुख्यानुचक्ररूपेषु । श्यामरक्तैरिति कृष्णपिङ्गलैः । दे-

वीत्रितयेति प्रकरणाद्यौचित्यादुक्तम् । वाग्मीति बृहस्पतिरपि । मसृणगतिः शनैश्चरश्च । अङ्गारेति उदानवह्निरपि । ग्रस्तार्केन्दुत्वेन ग्रहणद्वयमपि व्यञ्जितम् । यत् प्रवरसेन इति क्षितीशः पुरं निर्ममे, तस्मिन्नमुष्य द्विजस्य ललितादित्यो राजा निवासं चक्रे इति दूरेण संबन्धः । व्योमोत्पतन्निति अनेन अत्रापि सिद्ध्यानुगुण्यं प्रकाशितम् । सेति घण्टा । तैजसेति लोहश्च । भोगापवर्गेति श्लोकद्वयकटाक्षितयोः । पिनाकेति आयुधं त्रिशूलमिति यावत् । कुबेरपुरेति उत्तरा दिक् । व्ययूयुजदिति स्वतो वियुक्तं समपादयत् प्रमीतमातृकोऽभूदिति यावत् ॥५६॥

तमेव संस्कारं व्यनक्ति

माता परं बन्धुरिति प्रवादः
स्नेहोऽतिगाढीकुरुते हि पाशान् ।
तन्मूलबन्धे गलिते किलास्य
मन्ये स्थिता जीवत एव मुक्तिः ॥५७॥

पित्रा स शब्दगहने कृतसंप्रवेश-
स्तर्कार्णवोर्मिपृषतामलपूतचित्तः ।

साहित्यसान्द्ररसभोगपरो महेश-
भक्त्या स्वयंग्रहणदुर्मदया गृहीतः॥५८
स तन्मयीभूय न लोकवर्तनी-
मजीगणत् कामपि केवलं पुनः ।
तदीयसंभोगविवृद्धये पुरा
करोति दास्यं गुरुवेश्मसु स्वयम्॥५९॥

पुरा करोतीति 'यावत्पुरानिपातयोर्लट्' (३।३।४) इति लटः प्रयोगः ॥

के ते गुरव इत्याशङ्क्य आह

आनन्दसंततिमहार्णवकर्णधारः
सद्देशिकैरकवरात्मजवामनाथः ।
श्रीनाथसंततिमहाम्बरघर्मकान्तिः
श्रीभूतिराजतनयः स्वपितृप्रसादः ६०
त्रैयम्बकप्रसरसागरशायिसोमा-
नन्दात्मजोत्पलजलक्ष्मणगुप्तनाथः ।
तुर्याख्यसंततिमहोदधिपूर्णचन्द्रः
श्रीसोमतः सकलवित्किल शंभुनाथः॥

श्रीचन्द्रशर्मभवभक्तिविलासयोगा-
नन्दाभिनन्दशिवशक्तिविचित्रनाथाः ।
अन्येऽपि धर्मशिववामनकोद्भटश्री-
भूतेशभास्करमुखप्रमुखा महान्तः ॥६२
एते सेवारसविर-
चितानुग्रहाः शास्त्रसार-
प्रौढादेशप्रकटसुभगं
स्वाधिकारं किलास्मै ।
यत् संप्रादुर्यदपि च
जनान्नैक्षताक्षेत्रभूतान्
स्वात्मारामस्तदयम-
निशं तत्त्वसेवारसोऽभूत् ॥६३॥
सोऽनुग्रहीतुमथ शांभवभक्तिभाजं
स्वं भ्रातरमखिलशास्त्रविमर्शपूर्णम् ।
यावन्मनः प्रणिदधाति मनोरथाख्यं
तावज्जनः कतिपयस्तमुपाससाद ॥६४॥
तुर्याख्यसंततीति अर्धत्र्यम्बकाभिख्या ।

अक्षेत्रभूतानिति अपात्रप्रायानित्यर्थः । उपास-
सादेति अन्तेवासितामन्वभूदित्यर्थः ॥६४॥

तमेव कतिपयं जनं निर्दिशति

श्रीशौरिसंज्ञतनयः
किल कर्णनामा
यो यौवने विदित-
शांभवतत्त्वसारः ।
देहं त्यजन् प्रथयति
स्म जनस्य सत्यं
योगच्युतं प्रति महा-
मुनिकृष्णवाक्यम् ॥ ६५ ॥

तद्बालमित्रमथ
मन्त्रिसुतः प्रसिद्धः
श्रीमन्द्र इत्यखिल-
सारगुणाभिरामः ।
लक्ष्मीसरस्वति
समं यमलंचकार

सापत्नकं तिरयते
　　सुभगप्रभावः ॥ ६६ ॥
अन्ये पितृव्यतनयाः
　　शिवशक्तिशुभ्राः
क्षेमोत्पलाभि-
　　नवचक्रकपद्मगुप्ताः ।
ये संपदं तृणम-
　　मंसत शंभुसेवा-
संपूरितं स्वहृदयं
　　हृदि भावयन्तः ॥ ६७ ॥
षडर्धशास्त्रेषु
　　समस्तमेव
येनाधिजग्मे
　　विधिमण्डलादि ।
स रामगुप्तो
　　गुरुशंभुशास्त्र-
सेवाविधिव्य-
　　ग्रसमग्रमार्गः ॥ ६८ ॥

अन्योऽपि कश्चन
जनः शिवशक्तिपात-
संप्रेरणापरवश-
स्वकशक्तिसार्थः ।
अभ्यर्थनाविमुख-
भावमशिक्षितेन
तेनाप्यनुग्रहपदं
कृत एष वर्गः ॥ ६९ ॥

आचार्यमभ्य-
र्थयते स्म गाढं
संपूर्णतन्त्रा-
धिगमाय सम्यक् ।
जायेत दैवानु-
गृहीतबुद्धेः
संपत्प्रबन्धै-
करसैव संपत् ॥ ७० ॥

सोऽप्यभ्युपाग-
मदभीप्सितमस्य यद्वा
स्वातोद्यमेव हि
निनर्तिषतोऽवतीर्णम् ।
सोऽनुग्रहप्रवण
एव हि सद्गुरूणा-
माज्ञावशेन शुभ-
सूतिमहाङ्कुरेण ॥ ७१ ॥
विक्षिप्तभाव-
परिहारमथो चिकीर्षन्
मन्द्रः स्वके पुरवरे
स्थितिमस्य वव्रे ।
आबालगोपमपि
यत्र महेश्वरस्य
दास्यं जनश्चरति
पीठनिवासकल्पे ॥ ७२ ॥

तस्याभवत् किल
पितृव्यवधूर्विधात्रा
या निर्ममे गलित-
संसृतिचित्रचिन्ता ।
शीतांशुमौलि-
चरणाब्जपरागमात्र-
भूषाविधिर्विहितवत्स-
लिकोचिताख्या ॥ ७३ ॥

मूर्ता क्षमेव
करुणेव गृहीतदेहा
धारेव विग्रहवती
शुभशीलतायाः ।
वैराग्यसारपरि-
पाकदशेव पूर्णा
तत्त्वार्थरत्नरुचिर-
स्थितिरोहणोर्वी ॥ ७४ ॥

आतापि तस्याः
शशिशुभ्रमौले-
र्भक्त्या परं
पावितचित्तवृत्तिः ।
स शौरिरात्ते-
श्वरमन्त्रिभाव-
स्तत्याज यो
भूपतिमन्त्रिभावम् ॥ ७५ ॥

तस्य स्नुषा
कर्णवधूर्विधूत-
संसारवृत्तिः
सुतमेकमेव ।
यासूत योगे-
श्वरिदत्तसंज्ञं
नामानुरूप-
स्फुरदर्थतत्त्वम् ॥ ७६ ॥

यामग्रगे वयसि
भर्तृवियोगदीना-
मन्वग्रहीत् त्रिनयनः
स्वयमेव भक्त्या ।
भाविप्रभावरभ-
सेषु जनेष्वनर्थः
सत्यं समाकृषति
सोऽर्थपरम्पराणाम् ॥ ७७ ॥
भक्त्युल्लसत्पुल-
कतां स्फुटमङ्गभूषां
श्रीशंभुनाथन-
तिमेव ललाटिकां च ।
शैवश्रुतिं श्रवण-
भूषणमप्यवाप्य
सौभाग्यमभ्यधिक-
मुद्वहति स्म यान्तः ॥ ७८ ॥

अम्बाभिधाना
किल सा गुरुं तं
स्वं भ्रातरं
शंभुदृशाभ्यपश्यत् ।
भाविप्रभावोज्ज्वल-
लभव्यबुद्धिः
सतोऽवजानाति
न बन्धुबुद्ध्या ॥ ७९ ॥
भ्राता तदीयो-
ऽभिनवश्च नाम्ना
न केवलं
सच्चरितैरपि स्वैः ।

कृष्णवाक्यमिति । यद्गीतं

'शुचीनां श्रीमतां गेहे योगभ्रष्टोऽपि जायते ॥
अथवा योगिनामेव जायते धीमतां कुले ।
एतद्धि दुर्लभतरं जन्म लोके यदीदृशम् ॥
तत्र तं बुद्धिसंयोगं लभते पौर्वदैहिकम् ।
ततो भूयोऽपि यतते संसिद्धौ कुरुनन्दन ॥

पूर्वाभ्यासेन तेनैव ह्रियते ह्यवशोऽपि सन् ।
जिज्ञासुरपि योगस्य शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥
प्रसङ्गाद्यतमानस्तु योगी संशुद्धकिल्बिषः ।
अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो याति परां गतिम् ॥' (६।४७)

इति । हृदीति विमर्शभुवीत्यर्थः । शक्तिः सामर्थ्यम् । एष वर्गः संपूर्णतन्त्राधिगमाय आचार्यमभ्यर्थयते स्मेति संबन्धः । अस्येति वर्गस्य । यद्वेति तदभ्यर्थनानवक्लृप्तिद्योतनाय पक्षान्तरनिर्देशः । तस्येति मन्द्रस्य । मन्त्रीति साधकोऽपीति ॥

सच्चरितकृतमेव अभिनवत्वं दर्शयति

पीतेन विज्ञान-
रसेन यस्य
तत्रैव तृष्णा
ववृधे निकामम् ॥ ८० ॥
सोऽन्यश्च शांभव-
मरीचिचयप्रणश्य-
त्संकोचहार्दनलिनी-
घटितोज्ज्वलश्रीः ।

तं लुम्पकः परि-
चचार समुद्यमेषु
साधुः समावहति
हन्त करावलम्बम् ॥ ८१ ॥

इत्थं गृहे वत्स-
लिकावितीर्णे
स्थितः समा-
धाय मतिं बहूनि ।
पूर्वश्रुतान्या-
कलयन् स्वबुद्ध्या
शास्त्राणि तेभ्यः
समवाप सारम् ॥ ८२ ॥

स तन्निबन्धं
विदधे महार्थं
युक्त्यागमोदी-
रिततन्त्रतत्त्वम् ।

आलोकमा-
साद्य यदीयमेष
लोकः सुखं संच-
रिता क्रियासु ॥ ८३ ॥
सन्तोऽनुगृह्णीत
कृतिं तदीयां
गृह्णीत पूर्वं
विधिरेष तावत् ।
ततोऽपि गृह्णातु
भवन्मतिं सा
सद्योऽनुगृह्णातु
च तत्त्वदृष्ट्या ॥ ८४ ॥

ग्रन्थस्य च अस्य अन्वर्थाभिधत्वं प्रकाशयितुमाह स तन्निबन्धमित्यादि । अनुग्रहग्रहणयोश्च व्यत्ययेन स्थितिं दर्शयितुं पूर्वमिति तदपीति च उक्तम् ॥ ८४ ॥

किंवा प्रादेशिकवैदुष्यशालिविद्वज्जनाभ्यर्थनया, शिव एव अत्र श्रोता भविष्यतीत्याह

इदमभिनवगुप्त-
प्रोम्भितं शास्त्रसारं
शिव निशमय
तावत् सर्वतःश्रोत्रतन्त्रः ।
तव किल नुतिरेषा
सा हि त्वद्रूपचर्चे-
त्यभिनवपरितुष्टो
लोकमात्मीकुरुष्व ॥ ८५ ॥

हे परमेश्वर शिव ! त्वमिदं भवच्चरणचिन्तनलब्धप्रसिद्धिना अभिनवगुप्तेन सर्वविव्यासतत्त्वगर्भीकारात्मना प्रकर्षेण उम्भितम्, अत एव शास्त्राणां मध्ये सारं निशमय मे श्रोतासीत्यर्थः, यतस्त्वं सर्वतःश्रोत्रतन्त्रः सर्वज्ञ इति यावत्। नहि असर्वज्ञस्य एतदवधारणेऽधिकार एवेति भावः। नच एतदेव अत्र निमित्तमित्याह तव किल नुतिरेषेति। स्तोत्ररूपत्वं च अत्र न अस्तीति न संभावनीयमित्याह सा हि त्वद्रूपचर्चेति। सा नुतिर्हि तस्य तव नुत्यस्य रूपचर्चा पौनःपुन्येन स्वरूपपरामर्श इत्यर्थः।

सैव च इह प्रतिपदं संविदद्वयात्मनः शिवस्य निरूपितेति अभितः समन्तात् नवे स्तवे नाथ मम अभिनवस्य परितुष्टः सन् निखिलं लोकमात्मीकुरुष्व प्रत्यभिज्ञातस्वात्मतया स्वस्वरूपैकरूपं संपाद्य येन सर्वस्यैव एतदधिगमाय अधिकारो भवेदिति शिवम् ॥

एतत्सप्तत्रिंशं किलाह्निकं जयरथेन निरणायि ।
आमृशतामिषदन्तं सतामिदं सर्वथास्तु शिवम् ॥

इति श्रीतन्त्रालोकविवेके उपादेयभावादिनिरूपणं नाम सप्तत्रिंशमाह्निकम् ॥ ३७ ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ॥

यदचकथदमुष्मिन् श्रीमदाचार्यवर्यो
बहुपरिकरवृन्दं सर्वशास्त्रोद्धृतं सत् ।
तदतुलपरियत्नेनैक्ष्य संचिन्त्य सद्भि-
र्हृदयकमलकोशे धार्यमार्यैः शिवाय ॥ १ ॥

योऽधीती निखिलागमेषु पदविद्यो योगशास्त्रश्रमी
यो वाक्यार्थसमन्वये कृतरतिः श्रीप्रत्यभिज्ञामृते ।
यस्तर्कान्तरविश्रुतश्रुततया द्वैताद्वयज्ञानवित्
सोऽस्मिन् स्यादधिकारवान् कलकलप्रायं परेषां वचः॥२॥

यः कर्तुं विश्वमेतत्प्रभवति निखिलं सर्वविच्चात् प्रणेता
सर्वेषामागमानामखिलभवभयोच्छेददायी दयालुः ।

तस्येन्द्राद्यर्चिताङ्घ्रेर्गुरुरचलसुतावल्लभस्यापि लोके
सर्वत्रामुत्र तावत्तुहिनगिरिरिति ख्यातिमान् पर्वतेन्द्रः १
यद्वादिनामुत्तरदिङ्निवेशादिव श्रयन्ति प्रतिवादिवाचः ।
अनुत्तरत्वं तदनुत्तरर्द्धि श्रीशारदामण्डलमस्ति यत्र ॥२॥
जामात्रेवामृतकरकलाक्लृप्तचूलावचूले-
नादिष्टं द्रागखिलवचसां मानभावं विदित्वा ।
दध्रे शैलः श्रितमधुमतीचन्द्रभागान्तरालं
सद्देशत्वाच्छिरसि निखिलैः संश्रितं दर्शनैर्यत् ॥ ३ ॥
बोधस्याप्यात्मभूतं परिकलितवती यद्विमर्शात्मतत्त्वं
मुख्यत्वेन स्तुतातः प्रभवति विजयेशेन पीठेश्वरेण ।
युक्ता बोधप्रधाना स्थितनिजमहसा शारदा पीठदेवी
विद्यापीठे प्रथीयःप्रथितनिखिलवाग्यत्र काश्मीरनाम्नि ४
यन्मैरेयं कलयतितरां कस्य नेच्छास्पदत्वं
ज्ञानात्मत्वं प्रथयति परं शारदा यच्च देवी ।
यच्चाधत्ते पटिमघटनां सत्क्रियायां वितस्ता
तद्यत्रैतत् त्रिकमविकलं पोपुषीति प्रशस्तिम् ॥ ५ ॥
तथ्याभिख्यं प्रवरपुरमित्यस्ति तस्मिन् सदेहः
कर्ता यस्य प्रवरनृपतिः स्वाभिधाङ्केश्वराग्रात् ।
लेखादेशाद्गुणवरसमासादितात् प्राप्तसिद्धिः
शैवं धामामरगृहशिरोभागभेदादवाप ॥ ६ ॥
श्रीसोमानन्दपादप्रभृतिगुरुवरादिष्टसन्नीतिमार्गो
लब्ध्वा यत्रैव सम्यक्पटिमनि घटनामीश्वराद्वैतवादः ।
कश्मीरेभ्यः प्रसृत्य प्रकटपरिमलो रञ्जयन् सर्वदेशान्
देशेऽन्यस्मिन्नदृष्टो घुसृणविसरवत्सर्ववन्द्यत्वमाप ॥७॥

उन्मूषयन् पुरमधस्कृतधर्मसूनु-
राज्यस्थितिः सदसदर्थविवेचनाभिः ।
श्रीमान् यशस्करनृपः सचिवं समस्त-
धर्म्यस्थितिष्वकृत पूर्णमनोरथाख्यम् ॥ ८ ॥
तत्सूनुरुत्पलः पुत्रं प्रकाशरथमासदत् ।
यद्यशःकौमुदी विश्वं प्रकाशैकात्म्यमानयत् ॥ ९ ॥
धर्मोत्तमसूर्यमनोरथान् स पुत्रानजीजनच्चतुरः ।
सकलजनहृदयदयितानर्थानैशः प्रसाद इव ॥ १० ॥
हरिरिव भुजैश्चतुर्भिः सूर्यरथः पप्रथे सुतैस्तेषु ।
लक्ष्म्यालिङ्गननिपुणैरमृतविशिष्टोत्पलज्येष्ठैः ॥ ११ ॥
शालास्थाने वर्तकारे मठौ सुकृतकर्मठौ ।
तेषूत्पलामृतरथौ चक्राते द्विजसंश्रयौ ॥ १२ ॥
त्रैगर्तोर्वीनिवेशा गजमदसलिलैर्लम्बिता म्लानिमानं
तत्रत्यक्ष्मापकीर्तिप्रसरमलिनतां यस्य संसूचयन्ति ।
तस्यानन्तक्षितीन्दोर्बलवहलदरद्राजविद्रावणस्य
प्रापत् साचिव्यमाप्योत्पलरथ उचितां पद्धतिं मुक्तिमार्गे ॥
नप्ता यद्गङ्गपतेर्लक्ष्मीदत्तस्य कमलदत्तसुतः ।
श्रीमान् विभूतिदत्तो व्यधादमुं मातुलः शिष्यम् ॥१४॥
अध्याप्याखिलसंहिता अपि सुतस्नेहाभिषिक्ते मृते
पुत्रे ज्यायसि देवतापरिहृतासेके दिनैः सप्तभिः ।
वैरस्यान्न कनीयसे स यददाद्बालाय सेकं ततो
देव्या स्वप्नविबोधितोऽस्य तनयस्यैतन्मुखेनास्त्विति ॥१५
यन्मेलापमवाप्य कौलिकमहाज्ञानानुविद्धं महः
शिष्यायैकतमाय देयमपुनर्भावार्थमासादितम् ।

श्रीचक्राय ददौ द्विजः स भगवानुर्वीधरोऽस्मिन्नसौ
श्रीचक्रात् स्वपितृक्रमाप्तमखिलं तत्साधिकारं व्यधात् १६
अथ स परमधामैकात्म्यमाप्ते गुरौ स्वे
निजगृहमुपनिन्ये तत्सुतं विश्वदत्तम् ।
अकृत सुकृतिमुख्यं संहितापारगं च
प्रथितगुणममुं चाजिग्रहत्स्वाधिकारम् ॥ १७ ॥
श्रीकनकदत्तविरचितदेवगृहाग्रे मठं निवासाय ।
कृत्वा ददौ स तस्मै स्थावरधनकनकसंपूर्णम् ॥ १८ ॥
अतिगहनाशयसरसानवाप शिवशक्रसम्मनन्दिरथान् ।
जलधीनिवैष चतुरो बहुगुणरत्नाकरान् पुत्रान् ॥ १९ ॥
व्यवहारे शर्वभक्तौ चैषां प्रागल्भ्यमीयुषाम् ।
सर्वार्थसेविनां मोक्षसेवां शिवरथोऽग्रहीत् ॥ २० ॥
पित्राहृत्य नृपन्नेन पारिपाल्यं हि सोऽर्पितम् ।
त्यक्त्वार्थदोषविद्भूदरागो निष्परिग्रहः ॥ २१ ॥
अधिकारं ग्राहितः स विद्वानुच्चलभूभुजा ।
कृत्वा धर्म्यां स्थितिं कंचित्कालं तज्याज निःस्पृहः ॥२२॥
भोगापवर्गयोरिव शिवानुगगाद्बभूव सम्मरथात् ।
गुणरथदेवरथाभिधयोर्जनिरखिलस्पृहास्पदयोः ॥ २३ ॥
निर्दग्धमनलदग्धे नगरेऽपि सत्पथप्रथितः ।
अचलश्रीमठमकरोदभिनवमनयोर्गुणरथाख्यः ॥ २४ ॥
लोकद्वयोचितौ गुङ्गरथलङ्करथाभिधौ ।
यशोविवेकौ पाण्डित्यमेवासूत सुतौ च सः ॥ २५ ॥
एकं भाव्यद्वितीयत्वप्रथायाः संस्तवादिव ।
सूत्वा सुतं गुङ्गरथो युवैव प्रमयं ययौ ॥ २६ ॥

यां हव्यकव्यविधिबन्धधियं सिताच्छ-
निर्यन्मखच्छविमिषात्पदधूलिलुब्धा ।
संसेवते स्म सुरसिन्धुरिवावदात-
चारित्रसंचितमहासुकृतप्रपञ्चाम् ॥ २७ ॥

तया स शृङ्गाररथाभिधानो
बालो विवृद्धिं गमितो जनन्या ।
सत्त्वाख्यया ख्यातगुणः क्रमेण
श्रीराजराजः सचिवं व्यधाद्यम् ॥ २८ ॥

कल्पान्तोष्णकरद्युतावपि परं यस्य प्रतापानले
म्लायन्माल्यनिधिर्बभूव बत न स्वर्गाङ्गनानां गणः ।
चन्द्रद्रोहियदीयकीर्तिविसरव्यावर्णनाप्रस्नव-
त्पीयूषासमगीतपूरितमहाशीतोपचारक्रमः ॥ २९ ॥

निखिलगुणिनां रोरद्रोग्धा गुणान्तरवित्तया
व्यधित जनतां सर्वां यश्चाधिकं गुणरागिणीम् ।
इह मम गतस्तन्त्रालोके विवेचयतो यतो
निरवधिमभिप्रेतोत्साहः स एव निमित्तताम् ॥३०॥

यस्य त्यागे महिमनि कलास्वाभिजात्ये क्षमायां
गम्भीरत्वे गुणिगणकथास्वन्तरज्ञातृतायाम् ।
शौर्ये कान्तौ किमिह बहुना नास्ति नासीन्न भावी
कोऽपि क्वापि क्षितिपरिबृढः साम्यसंभावनाभूः ३१

तस्यात्मनो मन इवान्यमुखार्थलब्धि-
व्यासाद्य साधकतमत्वमरोधचारम् ।
साक्षाद्बभार विषयेषु स किंच लेद-
र्यादिष्वनन्यविषयेष्वपि भूमिभर्तुः ॥ ३२ ॥

सामन्तसंततिसमाश्रितसर्वमौल-
पादातशस्त्रिनिचयेऽप्यधिकारमाप्य ।
सर्वाधिकारिणि पदे स विभोः सहायः
सेनाभटान् पृथगपि प्रथयांचकार ॥ ३३ ॥
तस्य सर्वजनतोपकारिणः
पुष्णतो गुणिगणान् धनर्द्धिभिः ।
साधुसाध्वसमुषः कुलोचिता
शर्वभक्तिरतिवल्लभाभवत् ॥ ३४ ॥
श्रीविश्वदत्तपौत्रत्रिभुवनदत्तात्मजः कुलक्रमतः ।
श्रीसुभटदत्त आसीदस्य गुरुर्यो ममाप्यकृत दीक्षाम् ॥३५
अप्यस्य राजतन्त्रे चिन्तयतो राजतन्त्रमास्त गुरुः ।
दाशीराजानकजन्मा श्रीशृङ्गारो ममापि परमगुरुः ३६
सावद्यां नवनिर्मितिमालोच्य देशकालदौरात्म्यात् ।
पञ्च महादेवाद्रौ जीर्णोद्धारान् व्यधत्त सुधीः ॥ ३७ ॥
जयरथजयद्रथाख्यौ सकलजनानन्दकौ समगुणर्द्धी ।
अमृतशशिनाविवाब्धेरस्मात्कमलाश्रयादुदितौ ॥ ३८ ॥
व्यधुस्तन्त्रालोके किल सुभटपादा विवरणं
यदर्थं यश्चैभ्यो निखिलशिवशास्त्रार्थविदभूत् ।
शिवाद्वैतज्ञप्तिप्रकटितमहानन्दविदितं
गुरुं श्रीकल्याणाभिधममुमवाप्यास्तरजसम् ॥ ३९ ॥
अभिगतपदविद्यस्त्रीन्मुनीन्योऽभिशेते
प्रथयति च लघुत्वं जैमिनेर्वाक्यबोधे ।
निखिलनयपथेषु प्राप यश्चाधिराज्यं
त्रितयमपि कथानां यत्र पर्याप्तिमेति ॥ ४० ॥

तस्माच्छ्रीसङ्घधरादवाप्तविद्यः कृती जयरथाख्यः ।
ज्येष्ठोऽनयोरकार्षीत्तन्त्रालोके विवेकमिमम् ॥ ४१ ॥

विद्यास्थानैरशेषैरपि परिचयतो दुर्गमे शैवशास्त्रे
स्रोतोभिन्नागमार्थप्रकटनविकटे नैव कश्चित्प्रगल्भः ।
तन्त्रालोकेऽत्र यस्मात् स्खलितमपि महत्कुत्रचित्कुत्रचिच्चेत्
स्यान्नूनं ते हि तस्मान्मम न विमुखतां हन्त सन्तः प्रयान्ति

सत्सु प्रार्थनयानया न किमिह तेषां प्रवृत्तिः स्वतो
दुर्जातेष्वपि चार्थिता अपि यतः कुर्युः प्रवृत्तिं न ते ।
सर्वाकारमिति प्ररोहति मनो न प्रार्थनायां यदि
स्वात्मन्येव तदास्महे परमुखप्रेक्षित्वदैन्येन किम् ॥४३॥

हंहो दैव सदैव मां प्रति कथंकारं पराधीनता-
मायातोऽस्यधुना प्रसीद भगवन्नेकं वचः श्रूयताम् ।
सद्यः कंचन तज्ज्ञमेकमपि तं कुर्याः कृतिं मामकी-
मेतां यः प्रमदोदितास्नु निभृतश्रोत्रं क्षणं श्रोष्यति ४४

वाचस्तत्त्वार्थगर्भाः श्रवसि कृतवतो वल्लकीक्वाणहृद्या
नित्याभ्यासेन सम्यक्परिणतवयसा चिन्तयासेव्यमानान् ।
आश्लिष्यन्ती नवोढा निबिडतरमियं भावना लम्भयिष्य-
त्यानन्दास्नुप्रवाहामलमुखकमलान् सांप्रतं निर्वृतिं नः ४५

निरस्तः संदेहः शममुपगता संसृतिरुजा
विवेकः सोत्सेकः सपदि हृदि गाढं समुदितः ।
अतः संप्राप्तोऽहं निरुपधिचिदद्वैतमयता-
मसामान्यामन्यैः किमिव तदिदानीं व्यवसितैः ॥४६

पदे वाक्ये माने निखिलशिवशास्त्रोपनिषदि
प्रतिष्ठां यातोऽहं यदपि निरवद्यं जयरथः ।

तथाप्यस्यामङ्ग क्वचन भुवि नास्ति त्रिकदृशि
क्रमार्थे वा मत्तः सपदि कुशलः कश्चिदपरः ॥४७॥

इति श्रीतन्त्रालोकविवेकः परिपूर्णः । कृतिः श्रीराजानकमहामाहेश्वराचार्यजयरथस्य ॥

वन्दे गुरुं शिवफलार्थिषु कल्पवृक्षं
मेदेन्धनैकदहनं शिवमार्गदीपम् ।
शंभुं जटाग्रकृतभूषणचन्द्रबिम्बं
शैवोदधेर्वसुफलप्रदपोतमेतम् ॥

इति शिवम् ॥

परिशिष्ट १

तन्त्रालोकविवेकोद्धृतप्रमाण-वाक्याद्यनुक्रमणी

उद्धरण	श्लोक सं.	आकर ग्रन्थ
अंशकं षड्विधं देवि	४.१९	स्व.तं. (स्वच्छन्द-तन्त्रे) ८.१
अकस्मात्सर्वशास्त्रार्थं	१३.२१६	
अकारः सर्ववर्णानाम्	३.११३	
अकारश्च हकारश्च	३.६७	
अकारश्च हकारश्च	३.१३५	
अकारश्च हकारश्च	३.२००	
अकारस्य शिरो रौद्री	३.६७	
अकाराज्जात आकार	३.२२२	सिद्धयोगीश्वरी-मते (?)
अकुलस्यास्य देवस्य	३.१४३	
अकुलात्पंचशक्त्यात्मा	३.१५२	
अकृतं च कृतं चैव	८.२४०	स्व.तं. १०.६८१
अकृतार्थो नरस्तावद्	४.१३६	
अकृत्वा मानसं यागं	१५.३६८	स्व.तं. ३.३२
अक्षरं ब्रह्म परमं	३.२२७	गीतायां ८.३
अक्के चेन्मधु विन्देत	११.३९	
अक्के चेन्मधु विन्देत	१३.६१	
अक्के चेन्मधु विन्देत	१३.१६३	
अगस्त्यशिखरं ब्रह्म	८.८६	स्व.तं. १०.२६२
अग्निरुद्रो हुताशी च	८.१६८	स्व.तं. १०.६२५
अग्नौ ध्रस्तु समाख्यातो	८.१०४	स्व.तं. १०.२९०
अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यक्	३.२३१	म.स्मृ. (मनु-स्मृतौ) ३.७६

यामो	४.६१	
सवसद्वस्तुनिर्भासी	३.२२	
सवसद्विभेदसूतेर्दलनपरा	४.१७३	
सदा तद्भावभावितः	२८.३६३	गीतायां ८.६
सदाशिवपदं योगाच्चर्यातो	१५.११	मतं. २६.६३
सदाशिवस्य देवस्य लय	८.३८०	मतंगे १.३.२३
सदाशिवादयस्तूर्ध्वं	१.२२२	
सदा सृष्टिविनोदाय	१.१	
सर्विति ब्रह्म परमम्	३.१६७	
सद्भावः कालकर्षिणी	३०.६४	तन्त्रा. ३०.४६
सद्भावः परमो ह्येष	३.७१	श्रीपूर्वशास्त्रे
सद्भावः परमो ह्येष	४.१७८	
सद्यः क्षितिर्जलं वामोऽघोर	११.२०	श्रीपरे
सद्यस्तु पृथिवी ज्ञेया वामो	११.२०	श्रीकालोत्तरादौ
सद्योजातस्तथा परः	३३.१७	मा.वि. २०.५०
सनकश्च सनन्दश्च सनत्	८.१५७	स्व.तं. १०.५२०
सन्तापं क्रोधने विद्याच्चंचले	२३.१५	
सन्ति(न्तो) हि पदेषु	१.१	
सन्दिग्धेऽपि परे लोके	६.२०	
सन्ध्याकालं विना त्रिशत्तु-टिको	६.६६	
स पक्षसन्धिः प्रतिपत्पंच	६.९९	अ.को. १.४.७
स पुनः शांभवेच्छातः शिवा	१३.२७६	तन्त्रा. ९.९३
सप्त द्युतिमता पुत्राः	८.१०५	स्व.तं. १०.३०९
सप्तेन्द्रियशिखाजालजटिले	४.२०२	
सभाया ब्रह्मणोऽधस्ताद्यो-जनानां	८.५७	स्व.तं. १०.१३०-४५
समता सर्वभावानां वृत्तीनां	४.२७५	
समत्वधर्मव्यापारः कष्टोऽस्य	१३.२८३	मतंगे
समनान्तं वरारोहे पाशजाल	५.५७	स्व.तं. ४.२७
समनान्तं वरारोहे पाशजाल	६.१६७	स्व.तं. ४.४२९
समनान्तं वरारोहे पाशजाल	८.२९३	स्व.तं. ४.४२९
समनान्तं वरारोहे पाशजाल	८.३९९	स्व.तं. ४.४२९
समनोबुद्धिदेवानां गणो	९.२७५	

परिशिष्ट २

पद्यानुक्रमणी

आ

ई

उ

ऐ

ओ

औ

क

घ

च

छ

ज

ठो

ड

त

न

प

फ

ब

म

य